

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

Факультет філології і журналістики
Кафедра української мови та славістики

Кваліфікаційна робота

**СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОДНОЯДЕРНИХ
РЕЧЕНЬ У ХУДОЖНІЙ МОВІ ТА МЕТОДИКА ЇХ ВИВЧЕННЯ В
10–11 КЛАСАХ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ**

Спеціальність 014 Середня освіта

Освітня програма «Середня освіта (Українська мова і література)»

здобувача другого (магістерського)
рівня вищої освіти
Пазиної Андріани Юріївни

Науковий керівник:
доктор філологічних наук, професор
Вільчинська Тетяна Пилипівна

Тернопіль – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ ПРО ПРОСТІ ОДНОЯДЕРНІ РЕЧЕННЯ В СУЧАСНОМУ СИНТАКСИСІ	7
1.1. З історії вивчення.....	7
1.2. Структурно-семантичні різновиди односкладних речень у синтаксичній парадигмі.....	19
Висновки до розділу 1.....	25
РОЗДІЛ 2. ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОДНОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ У ПОЕТИЧНІЙ МОВІ ІВАНА ДРАЧА	27
2.1. Характеристика означено-особових речень у художній мові.....	27
2.2. Односкладні неозначено-особові та узагальнено-особові речення.....	31
2.3. Безособові та інфінітивні односкладні речення та специфіка їх уживання у поетичному мовленні.....	35
2.4. Особливості уживання номінативних одноядерних речень у поетичному тезаурусі.....	42
Висновки до розділу 2.....	45
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ОДНОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ У 10–11 КЛАСАХ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ	48
3.1. Дидактичні засади формування компетентностей учнів у процесі опрацювання односкладних речень.....	48
3.2. Методичні рекомендації щодо подолання проблемних аспектів у вивченні односкладних речень.....	57
Висновки до розділу 3.....	67
ВИСНОВКИ	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ І ДЖЕРЕЛ	73

ВСТУП

Багатство засобів української мови щодо вираження найтонших смислових нюансів виявляється не тільки у її лексичному складі, а й у сукупності синтаксичних конструкцій. До конструкцій, в яких думка втілюється в економних формально-граматичних засобах, належать односкладні речення. Специфіку їх становлять стислість і лексичне вираження найважливішого для повідомлення. Водночас односкладні речення – одне з найскладніших явищ синтаксису сучасної української літературної мови.

Специфіку структури односкладних речень становить наявність тільки одного головного члена речення. Отже, односкладними називаються речення, які мають один головний член, що є виразником предикативності, і не потребують поповнення структури другим головним членом [71, с. 329]. У сучасній синтаксичній науці односкладні речення називають ще одноядерними, однокомпонентними [69, с. 182].

Односкладні речення тісно взаємодіють з іншими структурно-семантичними типами простого речення – двоскладними і нечленованими. Але, на відміну від перших, мають лише один головний член, а від нечленованих – відрізняються тим, що можуть поширюватися другорядними членами. Деякі з односкладних речень утворюють перехідні підтипи, що межують із цими реченнями. У своїх внутрішніх межах одноядерні речення розрізняються способом вираження головного члена, кількістю і якістю другорядних членів тощо. Структурні особливості конструкцій впливають із їх семантики.

Наявність одного головного члена в односкладних реченнях і його співвідносність із відповідними головними членами двоскладного речення визначає характер односкладних конструкцій. У таких конструкціях головний член стає не тільки семантичним, але й структурним центром.

Він використовується в такій формі, яка здатна викликати в нас потрібне уявлення про лексично не виражений логічний компонент.

В історії мовознавства питання про односкладне речення, його граматичну природу вирішувалось по-різному. Так, питання про походження односкладних речень ґрунтовно викладене у монографії О.С. Мельничука. Серед тих, хто одним із перших займався дослідженням односкладних речень, був М. Смотрицький. На матеріалі української мови односкладні речення досліджували В. Горяний, Н. Москаленко, В. Сич, І. Слинько, В. Сидоренко, С. Шабат-Савка, Р. Христіанінова. Структурно-функціональні особливості безособових речень розглядали О. Болюх, Г. Чирва, інфінітивних – Г. Арполенко, номінативних – Ю. Шевельов, узагальнено-особових – Г. Кондратьєва. Окремі аспекти, пов'язані з функціонуванням односкладних речень, простежували й інші мовознавці.

На сучасному етапі виділення односкладних речень в окремий семантико-структурний тип не викликає сумнівів. Проте, що стосується виділення деяких різновидів цих речень, способів їх розрізнення, то у цьому відношенні ще не досягнуто єдності у поглядах. Так, не завжди виділяють неозначено-особові речення; інфінітивні речення вважають або окремим різновидом односкладних, або включають в розряд безособових. Особливо багато суперечностей стосовно номінативних речень, які не слід сплутувати зі схожими за формою синтаксичними явищами (словами і словосполученнями, що виражають привітання, назвами книг тощо). Все це породжує чимало дискусійних питань, з огляду на що тему кваліфікаційної роботи вважаємо **актуальною**. Разом із тим у сучасному мовознавстві все більшої ваги набувають такі підходи до аналізу речень, як семантичний, парадигматичний, комунікативний, що певною мірою змінює погляди на односкладні речення.

Мета роботи полягає в тому, щоб простежити специфіку односкладних речень саме художній картині світу, зокрема, визначити особливості їх граматичної парадигми та з'ясувати, яку стилістичну роль вони виконують у творчості Івана Драча.

Зазначена мета передбачає такі **завдання**:

- 1) зібрати й систематизувати теоретичні відомості про односкладні речення;
- 2) окреслити поняття граматичної парадигми одноядерних речень;
- 3) розглянути різні парадигми односкладних речень, виявлених у поетичних творах І. Драча;
- 4) охарактеризувати структурно-семантичні особливості одноядерних речень у поетичній мові;
- 5) простежити функціональне навантаження досліджуваних структур в авторському тексті;
- б) з'ясувати особливості вивчення односкладних речень у закладах загальної середньої освіти.

Отже, **об'єктом** дослідження в стали одноядерні (односкладні) речення в поетичній мовотворчості Івана Драча, а **предметом** – їхні структурно-семантичні та стилістичні особливості.

Матеріал для аналізу карткувався шляхом суцільної вибірки за виданням: Драч І. Сонце і слово. Поезії. Київ: Дніпро, 1978. 367 с. Джерелом дослідження послужили такі твори, як «Соняшник», «Протуберанці сонця», «Балади буднів», «До джерел», «Корінь і крона», «Київське небо» та інші, вміщені у книзі «Сонце і слово».

Вибір джерела зумовлюється місцем поезії І. Драча в історії розвитку сучасної української літератури, майстерністю цього автора, індивідуальною і сучасною манерою письма, широкою репрезентативністю аналізованого синтаксичного матеріалу у творчості І. Драча та відсутністю

лінгвістичних досліджень із проблеми функціонування односкладних речень у його поезії.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в роботі вперше предметом цілісного аналізу стали структурно-семантичні особливості односкладних речень, розглянуті на матеріалі поетичних текстів І. Драча.

Робота має комплексний характер, тому передбачала для досягнення поставленої мети і завдань використання таких **методів** і прийомів: теоретичних – аналіз наукової лінгвістичної літератури, літературознавчих праць, емпіричних – описового, компонентного, структурно-семантичного, функціонально-стилістичного методів, окремих прийомів статистичного методу.

Робота має важливе **теоретичне і практичне значення**. З одного боку, може послужити базою для подальших наукових досліджень, зокрема узагальнення відомостей про односкладні речення, а з іншого – зібраний матеріал стане у пригоді вчителям української мови та літератури. Його можна використати на уроках української мови під час вивчення односкладних речень та на уроках української літератури як ілюстративний матеріал при ознайомленні із творчістю І. Драча.

Апробацію матеріалів засвідчують тези «Односкладні речення як засіб економії мовного вираження», опубліковані у збірнику «Актуальні питання сучасної філології і журналістики» (Тернопіль: ТНПУ, 2025. С. 109-112).

Структура роботи включає вступ, три розділи основної частини, висновки, список використаної літератури джерел.

РОЗДІЛ 1

ПОНЯТТЯ ПРО ПРОСТІ ОДНОЯДЕРНІ РЕЧЕННЯ В СУЧАСНОМУ СИНТАКСИСІ

1.1. З історії вивчення

Односкладні речення – цілком самостійні синтаксичні одиниці, які мають широкі виражальні можливості і специфіку уживання у всіх стилях мовлення. Вони не протиставляються двоскладним і не є їх варіантами з випущеними підметом чи присудком, не вимагають поновлення другого головного члена і не можуть бути доповнені ним без зміни змісту висловленого. Вони розглядаються на сучасному етапі розвитку синтаксису як тип простого речення, структурно-предикативна основа якого ґрунтується на функціонуванні єдиного поширеного або не поширеного залежними компонентами головного члена, що виступає засобом вираження предикативності [77, с. 395]. Головний член односкладного речення не співвідносний ні з підметом, ні з присудком, хоч формально може уподібнюватися до одного з членів двоскладного речення.

В академічному синтаксисі української мови використано усталену у сучасному слов'янському мовознавстві класифікацію односкладних речень, за якою виділяють односкладні означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові, інфінітивні, номінативні [72]. В енциклопедії «Українська мова» подається внутрішньотипологічна класифікація односкладних речень, в основу якої покладено взаємодію граматичних і семантичних ознак дієслівних, іменникових і прислівникових форм, що зумовлюють поділ на означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові, інфінітивні, номінативні та генітивні односкладні речення [77].

У сучасному українському синтаксисі разом з «односкладними» функціонує і термін «однойдерні речення» (І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська) [69]. Указані вчені «однойдерні речення» поділяють на однойдерно-двокомпонентні і однойдерно-однокомпонентні. Раніше односкладні речення класифікували на основі тих головних членів двоскладного речення, з якими співвідноситься головний член односкладних речень, або їх відсутності (О. Синявський) та виділяли безпідметові та безприсудкові односкладні речення. Л. Булаховський розрізняв безособові і відносно-безособові та називні речення.

У 80-х рр. ХХ століття з'являється монографічна праця В. Горяного «Синтаксис односкладних речень», у якій він класифікує односкладні речення на особові та безособові [24], підставою для такого поділу слугували семантика і значення суб'єктів як носіїв предикативної ознаки, наявність / відсутність граматичної особи. В особових реченнях ця особа виражена дієслівними закінченнями головного члена речення, в безособових такої особи немає і бути не може. Односкладні особові речення за формами вираження і головного члена (суб'єкта) В. Горяний поділяє на: 1) речення з означеним суб'єктом (означено-особові), 2) речення з неозначеним суб'єктом (неозначено-особові), 3) речення з узагальненим суб'єктом (узагальнено-особові). Безособові речення з погляду наявності / відсутності в них суб'єкта як носія предикативної ознаки у свою чергу поділяються на: 1) речення з нульовим суб'єктом (Морозить. Морозно. Мороз); 2) речення з непрямым суб'єктом (Йому сумно. Матері не спиться); 3) речення з синкретичним суб'єктом (Тягне холодом. Надворі холодно) [24, с. 20].

Слід зазначити, що наведена класифікація не стала поширеною і загальноприйнятою в українському мовознавстві. У «Граматичі української мови» І. Вихованця та інших авторів за сукупністю структурних і семантичних ознак виділяють такі основні типи

односкладних речень: означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові, інфінітивні, номінативні, вокативні (речення-звертання) [15, с. 174]. Семантичні особливості односкладних речень виявляються у способі репрезентації двох логічних компонентів думки – предмета мовлення і предикативної характеристики. У них лексично наявний один (або предмет мовлення, або предикативна характеристика) з двох логічних компонентів думки. Наявний головний член речення використовується в такій формі, яка здатна викликати потрібне уявлення про лексично не виражений логічний компонент [15, с. 174].

Дещо відрізняється класифікація односкладних речень, запропонована І. Вихованцем в іншій праці, де він окреслює чотири типи односкладних речень: 1) дієслівні, 2) інфінітивні; 3) іменникові речення; 4) прислівникові речення, серед іменникових зазначаючи окремо вокативні речення [13, с. 98]. Такі ж односкладні речення, як означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, науковець зараховує до двоскладних.

Загалом у синтаксичній традиції односкладні речення класифікуються за морфологічними ознаками головного члена речення та за їх семантикою. За формою головного члена виділяються два типи односкладних конструкцій: дієслівні та іменні односкладні речення. У свою чергу дієслівні включають означено-особові речення, в яких головний член називає ознаку, дію, стан чи процес, що належить мовцеві або слухачеві; неозначено-особові речення, що позначають дію, стан, процес, ознаку, носієм яких є невизначена особа (не мовець і не слухач); узагальнено-особові, які позначають дію, стан, процес, ознаку, які стосуються будь-якої особи; безособові речення, в яких йдеться про дії, стани, ознаки, процеси, що не залежить від їх носія; інфінітивні – конструкції з незалежним інфінітивом, що виражають модальні значення неминучості, необхідності, неможливості, бажаності тощо. Іменні

односкладні речення представлені в класифікації М. Заборної номінативними конструкціями, у яких стверджується наявність, існування у реальній дійсності предметів, явищ, подій, названих головним членом, вираженим іменником у формі називного відмінка [36, с. 57].

Серед іменних односкладних речень, крім номінативних, виділяють останнім часом і генітивні, структурну основу яких становить синтаксично незалежна форма родового відмінка. У сегментарному плані речення поєднуються повідомленням про наявність, існування названого відмінковою формою іменника у відповідній ситуації і вказівка на надмірну кількість тих чи інших предметів або ж інтенсивних виявів процесуальних ознак [77].

Односкладні речення як синтаксичні конструкції існують давно, у слов'янські мови вони, за дослідженням науковців, прийшли ще з мови індоєвропейської. Формування їх як окремого типу синтаксичних конструкцій відбувалося паралельно з двоскладними реченнями. Односкладні речення є спеціальною формальною категорією, яка з'явилась одночасно з категорією двоскладних речень в результаті розвитку і формальної диференціації первісних, граматично неоформлених речень [49].

Незважаючи на давню історію, велику кількість праць, присвячених дослідженню односкладних речень, вони, як зауважує В. Брицин, залишаються найменш вивченими серед інших реченневих об'єктів [9, с. 81]. У їхньому тлумаченні спостерігаються значні розбіжності не тільки серед представників різних мовознавчих напрямків, але й в працях, які ґрунтуються на однакових вихідних принципах аналізу синтаксичних явищ, зокрема в дослідженнях семантико-синтаксичного спрямування.

Загалом односкладні конструкції у системі типів простого речення не становлять ізольованого синтаксичного явища. Їх периферійні структурно-семантичні різновиди прилягають як до двоскладних, так і до

нечленованих речень. Ступінь близькості односкладних речень до двоскладних вимірюється синтаксичною співвідносністю їх головного члена з відповідним головним членом двоскладного речення. Втратою синтаксичної співвідносності з відповідними членами двоскладного речення, згортанням синтаксичного членування односкладні речення близькі до нечленованих.

Крім того, розмежування односкладних і двоскладних речень має психологічну основу, пов'язану з роботою перцептивних механізмів людини, опосередкованою соціальною ситуацією, мотиваційно-цільовою сферою. Зміщення фокусу уваги з носія динамічної ознаки (підмета) на власне динамічну ознаку (присудок) або неактуальність динамічної ознаки є основою утворення присудкових чи підметових односкладних речень. Типи односкладних речень виділяються насамперед за змістом, а не за синтаксичною ознакою. Водночас явище односкладності / двоскладності базується на синтаксичній ознаці – один чи два головні члени речення наявні у синтаксичній структурі, оскільки підмет і присудок – це синтаксичні одиниці.

Сьогодні вивчення синтаксису не тільки з формально-граматичного, а й семантичного погляду значно уточнило наше розуміння односкладних, або одноядерних речень. З'ясувалося, що під цією назвою об'єднані не однотипні одиниці. Частина таких речень тільки з формально-граматичного погляду односкладна, а з семантичного – двокомпонентна, бо в них є суб'єкт і предикат, напр.: *Батькові не спиться. Книжок немає. Занесло снігом* тощо. Тому вони можуть бути визнані одноядерно-двокомпонентними. І лише незначна частина одноядерних речень справді односкладна, бо вони водночас і одноядерні, і однокомпонентні, напр.: *Світає. Вечір. Квітів* [69, с. 182]. У зв'язку із цим постала вважаємо доцільним докладніше розглянути питання про односкладні речення,

історію їх вивчення, можливо, дещо видозмінивши саме розуміння односкладних (однойдерних) речень.

Традиційно односкладні речення являють собою структурно-семантичний тип простого речення, організуючим центром якого є один головний член [78, с. 83]. Такий головний член не тільки називає якийсь предмет, дію, явище навколишньої дійсності, а й виражає відношення до дійсності, набираючи певної граматичної форми і відповідної інтонації. Другого головного члена у таких реченнях або не може бути взагалі, або формально його можна встановити, але його відсутність не створює враження неповноти речення, а є їх структурною особливістю [71, с. 329]. Наприклад: *В повітрі стало тепліше (Коц.)* або *Дишиш і не надишешся тим чистим і пахучим повітрям (Неч.-Лев.)*.

Подібні погляди висловлюють й інші мовознавці. Так, односкладними називають речення, у яких є тільки один головний член, що сам по собі або разом з другорядними членами одночасно фіксує предмет, явище, стан і встановлює їх відношення до дійсності, тобто оформлює предикативність і модальність. Головний член односкладного речення набуває певної граматичної форми і реалізується у відповідній інтонації. Відсутність другого головного члена чи його синтаксичної групи є структурною особливістю односкладних речень, а тому вважати їх неповними немає підстав [18, с. 216].

Односкладні речення можуть бути поширеними й непоширеними. Наприклад: *Тиша. Вечір (Коц.)* і *Під човном клекотіло, шумувало, кипіло (Коц.)*.

В українському мовознавстві поширена також думка, що односкладні речення мають один головний член речення, який лише формально тотожний з підметом або з присудком. Відтак, односкладним називають речення, в якому суб'єкт і предикат виражені в одному члені. Отже, граматичний центр односкладного речення складається з одного головного

члена, «співвідносного» з підметом або з присудком двоскладного речення [46, с. 87]. Загалом з погляду логіко-психологічного вчення про речення і судження будь-який член речення є насамперед формально-мовна одиниця, змістом якої є певна синтаксична функція, звідси формальна тотожність головного члена односкладного речення з підметом або присудком двоскладного якраз і переконує в тому, що в односкладному реченні наявний лише один конкретний член речення, а не єдиний головний член.

Тривалий час переважала також думка, що односкладні речення – це конструкції з одним самодостатнім головним членом [72, с. 232].

Проте, як уже згадувалось, подібні погляди потребували конкретизації. Говорячи про одноядерні речення сьогодні, необхідно враховувати, що вони виникають лише на рівні похідних моделей внаслідок різноманітних перетворень – переродження дієслова, прикметника, дієприкметника, використання заперечних слів тощо. Крім того, односкладні речення є наслідком утворення різноманітних варіантів моделей на рівні реальних значень. Узявши усе це до уваги, одноядерні речення стали визначити так: ними називаються «такі похідні моделі речень та їх варіанти, які з формально-граматичного погляду характеризуються наявністю самодостатнього головного члена, а з семантичного – наявністю суб'єкта і предиката, самого предиката чи нерозчленованого компонента» [69, с. 183].

У цьому визначенні враховано, що: 1) що одноядерні речення – це похідні моделі речень чи їхні варіанти, пор.: *Мені не спиться – Я не сплю*; 2) ці моделі мають головний член, який з формально-граматичного погляду не можна визнати ні підметом, ні присудком; 3) семантичними компонентами цих моделей є суб'єкт (*Мені не спиться*), предикат (*Мені не спиться*) або нерозчленований компонент (*Вечір*).

Досліджуючи структурно-семантичні особливості одноядерних речень на сучасному етапі розвитку мови, не слід забувати, що історія їх

вивчення має давню традицію. Так, у слов'янські мови вони прийшли ще з мови індоєвропейської. У вітчизняному мовознавстві про окремі їхні типи писали ще М. Смотрицький і Ю. Крижанич. Здавна вчені намагалися якось систематизувати односкладні речення. Спочатку вони поділяли їх за формою вираження головного члена на безособові, неозначено-особові та номінативні. Пізніше були виділені в окремий тип узагальнено-особові й інфінітивні речення. пізніше з'явилися такі типи односкладних речень, як безособові (сюди належать і інфінітивні), відносно-безособові, узагальнено-й неозначено-особові, називні [11, с. 61-69].

Отже, як бачимо, становлення єдиної класифікації односкладних речень також належить до питань суперечливих. Наприклад, означено-, неозначено-, узагальнено-особові та безособові речення виділялися за засобами вираження особи, а інфінітивні та номінативні – за морфологічними ознаками. Щоб якось удосконалити класифікацію односкладних речень, дехто із синтаксистів почав здійснювати її за граматико-семантичним принципом, поділяючи всі односкладні речення спочатку на дієслівні й іменні, рідше – інфінітивні та прислівникові, а потім уже за значенням.

Загальну структурну особливість дієслівних і прислівникових односкладних речень становить наявність одного головного члена, співвідносного з присудком двоскладного речення. Загальну ж структурну особливість іменникових односкладних речень становить наявність одного головного члена, співвідносного з підметом двоскладного речення [13, с. 172].

Структурні особливості дієслівних, іменникових і прислівникових односкладних речень ґрунтуються на семантичних, що виявляються у способі репрезентації двох мовних компонентів думки – предмета мовлення і предикативної характеристики. Якщо у двоскладних реченнях предмет мовлення (думки) і предикативна характеристика виражені

лексично (словами), то в односкладних реченнях лексично наявний один (або предмет мовлення, або предикативна характеристика) з двох логічних компонентів думки. Це, зокрема, уможлиблює в дієслівних односкладних реченнях відбиття семантичних модифікацій на осі «означеність-неозначеність» лексично не вираженого семантичного компонента із значенням діяча. «Лексичне невираження одного з двох логічних компонентів думки не означає їх семантичного нівелювання. Такі компоненти можуть відображатися в семантиці речення навіть у вигляді наочно-чуттєвих образів. Лексично виражені компоненти стають за цих умов логічно акцентованими, більш семантично увиразненими» [13, с. 173].

Крім структурної неоднорідності, одноядерним реченням властива семантична неоднорідність. Дієслівні односкладні речення охоплюють означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові, інфінітивні конструкції. Різниця в семантиці дієслівних конструкцій втілюється у відмінних формах головного члена – дієслова, співвідносного з присудком. Ці дієслівні форми передають різний вияв зв'язку між дією і діячем – градацію від найбільш явного зв'язку в дієвідмінюваних формах, що означають активну дію, до найменш явного в безособових дієсловах. Іменникові односкладні речення за ознакою усунення дії об'єднують номінативні конструкції. Специфічну групу складають прислівникові односкладні речення, у яких роль головного члена виконують предикативні прислівники (слова категорії стану). Ці речення разом з дієслівними безособовими реченнями належать до безособових.

За морфологічними ознаками головного члена класифікує односкладні речення Р. Христіанінова. Зокрема, вона також поділяє їх на іменні, дієслівні та прислівникові. У межах дієслівних дослідниця розглядає п'ять видів речень: означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові, інфінітивні. Іменні односкладні речення

дослідниця поділяє на два види: номінативні і вокативні. Конструкції з головним членом, вираженим прислівником, зараховує до безособових речень [78, с. 83-98].

За Р. Христіаніноюю, вокативними називаються речення-звертання, в яких передається те чи інше почуття, волевиявлення (радість, страх, прохання, заборона). Засобом вираження таких значень є відповідна інтонація. Саме ці додаткові значення і дають право розглядати вокативні речення як окремий тип односкладних, протиставляючи їх звичайним звертанням, що входять до структури двоскладного чи односкладного речення. За формою вокативні речення близькі до номінативних, але головний член їх може виражатися не тільки називним відмінком, а й кличним [78, с. 98].

У межах номінативних речень, крім вокативних, розрізняють також квантитативно-генітивні речення та їх варіанти, генітивні заперечні речення та їх модифікації [69, с. 260-285].

Згідно зі структурою предикативних відношень модально-часове ставлення до дійсності в односкладних реченнях передає головний член. У логічному плані предикативні відношення завжди двокомпонентні – логічний суб'єкт і логічний предикат. В односкладних реченнях один із логічних компонентів думки лексично не виражений. З погляду актуального членування не кожне односкладне речення членується на тему і рему. У граматичному плані в односкладному реченні наявний тільки один головний член, недиференційований у термінах підмета або присудка. Цей головний член подібний до підмета або присудка двоскладних речень, або, точніше кажучи, формально співвідносний з ними. Граматично присудок вказує на ознаку підмета. Відповідно до такого розуміння тільки за наявності підмета визначається присудок і навпаки.

Отже, односкладні, або одноядерні, речення з погляду граматичного поділяються на підметові і присудкові. З погляду семантичного підметові поділяються на називні (номінативні), присудкові – на означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові та інфінітивні [84, с. 246].

Говорячи про природу речення взагалі, зазначимо, що у синтаксисі відомо кілька підходів до його вивчення. Подібне стосується й односкладних речень. Так, представники логічного напрямку стверджували, що односкладні речення є неповними, оскільки вони не відповідають двочленній структурі логічного судження. Такої ж думки дотримувалися і представники психологічного напрямку, які вважали основною ознакою речення наявність присудка, номінативні речення при цьому визначали як неповні.

Тривалий час поза увагою синтаксиксистів залишалося значення речення. І тільки в останні десятиліття посилювався інтерес дослідників до нього, а відтак, «почалося те, що можна назвати штурмом семантики речення». «На сучасному етапі уже не треба доводити право семантики на увагу дослідників синтаксису. Визнання зв'язків мови з позамовною дійсністю об'єднує лінгвістів різних напрямків. Якщо синтаксичні засоби мови служать формуванню і вираженню думки, а в мовленні – думці знаходять відбиття і узагальнення явища і відношення об'єктивної дійсності, то семантична структура речення, що виявляє мовними засобами певний тип категоріальних зв'язків дійсності, підлягає передусім віданню мовознавства. Семантична структура речення виявляється такою ж мовною реальністю, як і граматична структура» [14].

Якщо структурна схема речення є тим синтаксичним зв'язком, за яким може бути побудоване окреме речення, то його семантична структура – це те мовне значення, яке створюється взаємодією семантики структурної схеми речення і лексичних значень слів, які її заповнили [77].

На семантичні особливості односкладних речень зважали такі вчені, як Б. Кулик, Р. Христіанінова, І. Вихованець, К. Шульжук та інші. Так, докладну класифікацію і характеристику односкладних речень подано в «Синтаксисі української мови» К. Шульжука [85]. Зазначимо, що вони не суперечать, а лише доповнюють і конкретизують вихідні положення академічного синтаксису з позиції стану сучасного мовознавства. Автор праці виділяє такі типи односкладних речень з урахуванням формально-граматичних і семантичних ознак: означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові, інфінітивні, номінативні.

Отже, одноядерні речення являють собою структурно-семантичний тип простого речення, організуючим центром якого є один головний член. За формою цей головний член може збігатися або з підметом, або з присудком двоскладного речення. Але так його можна назвати лише умовно, тому що він поєднує в собі значення логічного суб'єкта і предиката, тобто те значення, яке у двоскладному реченні передається двома головними членами – підметом і присудком, в односкладному реченні зосереджується в одному головному члені. Головний член односкладного речення одночасно називає предмет або явище і разом з тим стверджує його наявність, характеризує дію у її зв'язку з предметом, вказує на відношення до дійсності, тобто виражає предикативність речення. Відсутність другого головного члена в таких реченнях не викликає їх неповноти.

Односкладні речення класифікуються за морфологічними ознаками головного члена і його семантикою. За морфологічними ознаками головного члена вони поділяються на іменні, дієслівні та прислівникові. За значенням – на: означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові, інфінітивні та номінативні.

В означено-особових реченнях повідомляється про дію конкретної особи; в неозначено-особових увага зосереджується на самій дії та її

результаті; головний член в узагальнено-особових реченнях означає дію, що може стосуватися будь-якої особи в будь-який момент часу; безособовими називаються речення, головний член яких позначає процес або стан, що мисляться незалежно від виконавця чи носія ознаки; інфінітивні речення виражають різноманітні модальні значення такі, як: необхідність, неминучість, спонукання тощо; номінативні речення, називаючи предмет, повідомляють також про його буття, існування в реальній дійсності.

1.2. Структурно-семантичні різновиди односкладних речень у синтаксичній парадигмі

Вивчення речення, орієнтоване на вияв його системних видозмін і співвідношень, ґрунтується на одній із фундаментальних ідей лінгвістики нашого сторіччя – парадигматичних зв'язках мовних одиниць.

Термін «парадигма» розуміється у вузькому і широкому значенні. У першому випадку його розглядають як синонім терміна «морфологічна парадигма» (система форм одного слова). У широкому значенні – це будь-який клас лінгвістичних одиниць, що протиставляються одна одній і одночасно об'єднуються за наявності в них якоїсь спільної ознаки [45, с. 265].

У залежності від мовного рівня, до якого зараховують зазначений ряд одиниць, розрізняють морфологічну, синтаксичну, лексичну і словотвірну парадигми. По суті, в одну парадигму об'єднуються мовні одиниці, котрі можуть бути поставлені у відповідність одному об'єкту чи явищу: значенню, ситуації, слову, класу слів тощо.

Намагаючись обмежити і уточнити критерії, на основі яких мовні одиниці можуть об'єднуватись в одну парадигму, деякі вчені ставили, наприклад, умову взаємозамінності чи виконання однакової ролі у системі

мови, тобто наявність відповідної формальної ознаки. Звідси виникає поняття синтаксичної парадигми. Під нею розуміють або ряд структурно відмінних, але семантично співвідносних синтаксичних конструкцій – речень чи словосполучень, поєднаних завдяки їх семантичній близькості відношеннями перифрази; або комплекс корелюючих синтаксичних структур, що відрізняються хоча б однією морфемою [45, с. 256].

Подібно до того, як сам термін «парадигма» розуміють у вузькому і широкому значенні, у синтаксичній науці утвердилося два розуміння парадигми речення – вузьке і широке. Вузьке розуміння парадигми речення пов'язане з морфологічними парадигмами слова, відповідно до цього речення – це система його форм, що виявляє подібність до системи форм слова. Парадигма речення в широкому розумінні охоплює велике коло синтаксичних явищ, кількість яких і взаємозв'язки між якими лінгвісти визначають по-різному. За найширшого охоплення синтаксичних явищ у парадигмі речення вирізняють такі складники 1) системні видозміни речення, які відбуваються в межах відповідної структурної схеми, тобто вони не змінюють диференційних синтаксичних ознак цієї структурної схеми речення; 2) системні перетворення однієї структурної схеми речення на інші структурні схеми; 3) системні перетворення речень на одиниці нереченнєвої природи тощо [13, с. 159].

У синтаксисі української мови питання про доцільність встановлення поняття парадигми речення одним із перших порушив І. Слинко, присвятивши ряд статей дослідженню парадигматичних видозмін простого (двоскладного й односкладного) та складного речення.

За інваріант парадигми науковець пропонує брати модель речення, тобто готовий для використання предикативний зразок, не відриваючи поняття структурної схеми речення від її реалізації, а варіантами інваріанта – форми речення, «найістотнішими ознаками яких є приналежність до певного типу речення і предикативність» [67, с. 23]. Предикативна

модальність створюється протиставленням реальної та ірреальної модальності. До часових форм, які репрезентують реальну модальність в українській мові, І. Слинько зараховує й форму давноминулого часу, яку вважає не варіантом минулого, а окремою часовою формою, «що має своє значення – відносний минулий» [67, с. 24].

Оскільки під парадигмою розуміється така видозміна форм, яка не виходить за межі одного типу речень, то бажальний і спонукальний способи не виступають виразниками ірреальної модальності і при побудові парадигми до уваги не беруться. При цьому І. Слинько застерігає від змішування типів речень і типів парадигм: «Розмежування розповідності, питальності і спонукування теж відбувається на рівні типів речень, а не їх форм» [67, с. 25].

Вважаючи, що саме «звуження розуміння форм ірреальних способів розв'язує питання про співвідношення між парадигмами й поділом речень на розповідні й спонукальні», мовознавець репрезентує ірреальну модальність тільки формою умовного способу [67, с. 30].

Поняття предикативності вчений поширює не тільки на об'єктивну модальність і синтаксичний час, а й на синтаксичну особу, а при виведенні парадигми речення зважає не тільки на його граматичну основу, а й на ускладнення її регулярними компонентами – знахідним відмінком при перехідних дієсловах у односкладних реченнях чи давальним відмінком у тих же реченнях тощо.

Повною І. Слинько вважає п'ятнадцятичленну парадигму, яка властива тільки двоскладним реченням дієслівного типу із займенниковим підметом і складається з шести особових форм теперішнього часу, шести особових форм майбутнього часу, форм минулого й давноминулого часів та умовного способу. Водночас дослідник вказує на необхідність досліджувати парадигматичні відношення не тільки з погляду синхронії, а також з погляду діахронії, оскільки вбачає в парадигмі речень української

мови не застиглу систему форм, а таку, яка, зазнавши певних перетворень, продовжує змінюватись і далі.

Питання парадигматики на синтаксичному рівні порушує також І. Вихованець, наголошуючи на необхідності з'ясувати такі питання при опрацюванні теорії парадигми речення: 1) які різновиди речень та інших синтаксичних одиниць входять до однієї синтаксичної парадигми? 2) які відношення між синтаксичними одиницями одного парадигматичного ряду? [13, с. 158].

Формально-синтаксичну парадигму речення учений пов'язує з його синтаксичними категоріями й морфологічними категоріями дієслова та іменника, що розчленовуються на протиставлювані одне одному граматичні значення, які співвідносяться з відповідними формами речення.

І. Вихованець подає таке визначення синтаксичної парадигми: «Грамматичні форми, охоплені тією самою граматичною категорією й використовувані в тотожній синтаксичній позиції, у сукупності утворюють парадигму речення, або один його парадигматичний ряд» [13, с. 160]. Кількість парадигматичних рядів речення дослідник співвідносить з кількістю притаманних йому граматичних категорій, які, на думку вченого, здебільшого реалізуються сукупно, формуючи комплексну парадигму речення, яка, у свою чергу, членується на елементарні парадигми, що стосуються окремих граматичних категорій. Відповідно до цих категорій він виділяє часову, модальну, видову, особову, числову й родову парадигми речення і, вказуючи на їхній тісний зв'язок із синтаксичними та морфологічними категоріями, називає їх морфолого-синтаксичними парадигмами.

Ці парадигми речення становлять ряди форм, які не змінюють синтаксичної структури речень і зберігають кількість членів речення. У парадигматичних рядах змінюються граматичні категорії окремих компонентів.

З одного боку, мовознавець розмежовує морфологічну та синтаксичну парадигму, з іншого – вказує на зв'язок між ними, зазначаючи, що дієслівні парадигми категорії часу і способу, реалізуючись у структурі простого речення, стають належністю останнього. Вони виражають категорію предикативності, а внаслідок додавання до часового і модального значень реченнєвих ознак стають у реченні більш диференційованими, ніж у морфологічній дієслівній парадигмі. Крім того, синтаксична парадигма призначена для всіх можливих структурних схем речення, тоді як морфологічна парадигма дієслова орієнтована на дієслівні речення.

Як бачимо, синтаксична парадигматика одержала різноманітні способи тлумачення й описання, в основі яких лежать різні принципи побудови синтаксичних парадигм. Така різноманітність точок зору на синтаксичну парадигматику пояснюється перш за все різними критеріями виявлення парадигматичних властивостей синтаксичних структур, тобто більш широким або лінгвістично чітким розумінням парадигми, її об'єму та інших параметрів.

Отже, граматична парадигма – це передусім парадигма речення, члени якої різняться хоча б одним формальним елементом. При цьому маємо на увазі не будь-яку заміну одного формального елемента іншим, а лише таку, що не спричиняє зміни синтаксичної структури речення.

Парадигми одноядерних речень в українській мові представлені шістьма основними типами одноядерних структур. Назвемо основні граматичні форми, якими виражається головний член в різних типах таких речень:

- в означено-особових реченнях головним членом є дієслова в першій і другій особі однини й множини теперішнього та майбутнього часу дійсного способу, а також дієслова першої і другої особи однини та

- множини наказового способу;
- в неозначено-особових реченнях головним членом є дієслова у формі третьої особи множини теперішнього чи майбутнього часу або у формі множини минулого часу дійсного способу та у формі множини умовного способу;
 - в узагальнено-особових реченнях головний член виражається найчастіше дієсловами у формі другої особи однини теперішнього чи майбутнього часу дійсного способу або наказового способу, рідше (зокрема, у прислів'ях та приказках) – дієсловами в інших особових формах;
 - в безособових реченнях головним членом можуть бути безособові дієслова, особові дієслова, вжиті в безособовому значенні, дієслівні форми на *-но*, *-то*, безособово-предикативні слова, заперечні слова тощо;
 - в інфінітивних реченнях головним членом виступає неозначена форма дієслова із часткою *би* (*б*) або без неї;
 - в номінативних реченнях головний член може виражатися іменниками у називному відмінку, рідше – займенниками, кількісно-іменними словосполученнями.

Саме ці структурні типи односкладних речень і стали об'єктом лінгвістичного аналізу в наступному розділі.

Висновки до розділу 1

Проведені в першому розділі спостереження підтвердили, що односкладні речення – це цілком самостійні синтаксичні конструкції в сучасній українській літературній мові, яким властиві всі ознаки речення: вони виражають закінчену думку, служать одиницею спілкування, мають інтонаційну завершеність.

Незважаючи на давність дослідницького інтересу до них, вони і надалі залишаються малодослідженим явищем в граматиці української мови, з яким пов'язано чимало дискусійних питань. Зокрема, що стосуються їхньої повноти (одні вчені вважають їх повними, інші – неповними); характеру головного члена (на думку одних синтаксистів, в них є один головний член – присудок, на думку інших – цей головний член не є ні підметом, ні присудком, треті схиляються до обов'язкової двоскладності цих речень, вишукуючи в них обидва головні члени – підмет і присудок); класифікації односкладних речень (в їх межах, крім основних типів, розглядають ще генітивні, вокативні речення).

Розглянувши різні підходи до визначення односкладних речень, як синонімічні використовуємо терміни «односкладні речення» та «однойдерні речення», схиляючися до думки, що це структури з одним головним членом, які для вияву повноти і своєрідного характеру свого змісту не потребують поповнення другим головним членом.

Зважаючи на те, що у сучасній граматиці все більшої ваги набирає семантичний аналіз синтаксичних явищ, у тому числі й однойдерних речень, у магістерській також намагаємося дещо по-новому підійти до аналізу зазначених одиниць. Зокрема, використовуємо поняття парадигми, під якою розуміємо низку речень, що відрізняються структурно, але є семантично співвідносними. Тобто члени однієї парадигми відрізняються хоча б одним формальним елементом. При цьому маємо на увазі не будь-яку заміну одного формального елемента іншим, а лише таку, що не спричиняє зміни синтаксичної структури речення. Звідси специфіка односкладних речень може бути встановлена на основі комплексного аналізу – парадигматичного та семантичного.

Парадигми однойдерних речень в українській мові представлені шістьма основними типами: означено-особовими, неозначено-особовими, узагальнено-особовими, безособовими, інфінітивними та номінативними,

кожен з яких характеризується властивими лише йому особливостями вираження головного члена. Саме такі речення широко використовуються в мові, зокрема і в художній.

РОЗДІЛ 2

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОДНОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ У ПОЕТИЧНІЙ МОВІ ІВАНА ДРАЧА

2.1. Характеристика означено-особових речень у художній мові

Парадигми односкладних речень в українській мові представлені шістьма основними типами одноядерних структур. Це знайшло своє підтвердження і у творчості І. Драча. Односкладні речення належать до поширених одиниць у його творах. Так, картотека зібраних нами одиниць нараховує понад п'ятсот одиниць.

Одним із найпоширеніших типів у межах односкладних речень є означено-особові. Означено-особовими називаються речення, в яких головний член речення – дієслово – вказує на дію, виконану певною особою [72, с. 66]. Означено-особові речення належать до односкладних присудкових речень, у них відсутній підмет, проте виконавець дії мислиться означено на рівні особових займенників, хоч і не набуває словесного вираження. Дійова особа в цих реченнях сприймається окреслено, її легко можна вербалізувати займенниками *я, ти, ми, ви*. Отже, означено-особовими називаються односкладні речення, головним членом яких є особова форма дієслова, що визначає особу, яка виконує дію [84, с. 248].

Як зазначалося раніше, односкладні означено-особові речення – це речення, головний член яких виражений дієсловом дійсного способу першої або другої особи однини чи множини теперішнього або майбутнього часу, а також наказового способу і вказує особовим закінченням на означену особу [85, с. 114]. Дієслівна форма вказує на те, що дія виконується означеною особою. Відповідна особа конкретизується комунікативною ситуацією, у якій чітко можна визначити мовця й адресата мовлення. Наприклад: *Пролітаючи над Каракумами, / Згадав Дубулти,*

дюни і хвилі. / Чую зараз як дихає Балтика, / Згадую чомусь запечені губи Каракумів [30, с. 326].

Зважаючи на це, існують суперечливі думки щодо віднесення речень цього типу до односкладних. Це пояснюється передусім цілковитою можливістю перетворення його на звичайне двоскладне шляхом введення до його складу відповідного займенника, що дає підстави синтаксистам кваліфікувати такі синтаксичні конструкції як регулярну реалізацію відповідних двоскладних структур [77, с. 398]. Проте більшість синтаксистів вважає їх односкладними повними, тому що дієслівне закінчення чітко вказує на особу, якої стосується дія або стан [85, с. 115]. Вони часто вживаються разом із двоскладними, у яких є потреба наголосити на особі мовця чи співрозмовника. Наприклад: *Виношуєш слово, завдаєш його, люто кидаєш через плече, / Здираєш сузір'я до сукровиці, в м'язах скипає потуга домкрата! / А я тебе ніжно приймаю, співаю тебе я буйним травневим дощем. / Шквалом твоїм очищаюся, в якому потужно озонить правда! [30, с. 254].*

Таких конструкцій, у яких поряд функціонують односкладні і двоскладні речення, в поезіях І. Драча досить багато, майже 40% від усіх досліджуваних речень. Наприклад: *Раніше, коли прав пелюшки, / Думає: Ось повішу сушитись знамено своєї поразки. / Зараз, коли сушу пелюшку, думаю: / Напинаю вітрила майбутнього... [30, с. 326].*

Частіше головний член односкладних означено-особових речень виражається дієсловом першої особи однини та множини дійсного способу. Наприклад: *Присяду на край тиші скраю – / І знову повчуся ходити, / Пустившись маминих рук: / Відчуваю таку міліну, / То глибіню таку відчуваю, / Що безміром цим неситий / Сміюся з усіх розпук... [30, с. 144].*

Слід зауважити, що головний член, виражений особовим дієсловом 1-ї особи, зазвичай виступає не тільки структурним, але й семантичним

центром речення. Наприклад: *На сповідь йдем до Маркіяна, / За нами космонавт прийде. / Так розкошуємо з добра / На рівні вічних партитур ! ...* [30, с. 45].

Конструкції з головним членом, вираженим 1-ю особою множини дійсного способу, у творчості І. Драча є менш вживаними, ніж із формою однини. Можливо, тому що його поезія є дуже особистою, часто автор ототожнює себе з ліричним героєм або переконує в цьому читачів. На другому місці за вживаністю у творах поета перебувають односкладні означено-особові речення, в яких головний член виражений дієсловом наказового способу. Наприклад: *Візьми його. Не дай на зваду славі, / А по-спартанськи босим на мороз. / Туге од сонця, чорно-величаве / Воно провисне буйним гроном гроз. / І в тому отчайдушному розгоні / Затям собі і стверди це життям, / Що слово – з музики, з її гірких агоній. / І мати слова – скрипка. Це затям ...* [30, с. 39].

Цей приклад засвідчує майстерність уживання односкладних означено-особових речень у поєднанні з двоскладними реченнями, в обрамленні строфи вмотивованими повторами дієслів тощо. Означено-особові речення з головним членом, вираженим дієсловом другої особи однини та множини, надають поезії І. Драча діалогічності, зверненості до читача, який може уявити себе адресатом вірша. Наприклад: *Йдеш так до правди, до суті життя, / Обплетений кілометрами філософій, / Райдугами симфоній і місячних інтегралів. / Іноді тільки буваєш на відстані серця / Від тієї, єдино озонної правди....* [30, с. 62].

Особливою поетичнічністю характеризуються питальні означено-особові речення з головним членом, вираженим дієслівною формою у другій особі однини теперішнього або майбутнього часу дійсного способу, що нагадують усну народну творчість, наприклад: *Чом не дивишся зорею? / Чом не кидаєш кирею?...* [30, с. 65].

Особливості індивідуальної творчої манери автора демонструють

віршовані твори, переважно балади, побудовані на поєднанні непоширених та поширених односкладних конструкцій, що виступають головною частиною складнопідрядного речення з підрядним з'ясувальним або частиною безсполучникового складного речення. Наприклад: *Калинова балада / Не знаю, де хвилі / Стають золоті, де багряно-тривожні, / Не знаю, де міра вготована силі / Й на що мої клетоти дикі спроможні. / Не знаю. Не відаю. І колінкую / Перед відомим (відомим для кого?). / Своему коневі кую свою збрую / І в губи цілую зорю на дорогу. / Крапчасті напасті, роковані роки, / Чоласті незвідані вади «не знаю». / Не знаю, де блиснуть вогнем мої кроки / І що принесе мені пам'ять з Дунаю. / Та знаю: мене колисала калина / В краю калиновім тонкими руками, / І кров калинова, як пісня єдина, / Горить в моїм серці гіркими зірками / [30, с. 61].*

Нерідко односкладні означено-особові речення представлені як у головній, так і в підрядній частинах. Зокрема, багато подібних структур виявлено у «Віршах на перфокартках». Наприклад: *Коли запливаю далеко-далеко в море, / Згадую батька-матроса; / Коли заходжу далеко в праліс, / Бачу матір попереду з кошиком, / Коли пірнаю глибоко в сонце – / Тужу за тобою... [30, с. 123].*

Односкладні означено-особові речення в поетичних творах І. Драча, крім структурно-семантичної специфіки, демонструють широкі експресивно-виражальні можливості. Це досягається автором за рахунок комбінації непоширених та поширених речень, близьких за звучанням, тобто структурні ефекти доповнюються звуковими та лексичними. Наприклад: *Женусь на жертovníк / Женусь крізь ожину. / Крізь царські ворота. / Крізь кібермашину. / Монтую. Мотаю. / Виток до витка. / Витаю. Вітаюсь... [30, с. 106].*

Великої емоційної напруженості означено-особовим реченням надає спонукально-оклична інтонація, особливо в поєднанні з питальними за метою висловлювання реченнями. Наприклад: *Все спиш? Вставай! Грими! [30, с. 238].*

Іноді митець використовує означено-особові речення як вставні конструкції, наприклад: *В сорок четвертім – пам'ятаю – / Фашисти щезли із села* [30, с. 238].

Часто в ролі головного члена означено-особових речень можуть виступати дієслова, здатні характеризувати дію людини. З усіх односкладних речень зазначені структури є найближчими до двоскладних, оскільки суб'єкт дії в них підказується особовою флексією дієслова. Тому ці речення вказують і на дію, і на діяча й нерідко вважаються неповними варіантами двоскладних речень.

Таким чином, спостереження за функціонуванням односкладних означено-особових речень у поезії І. Драча засвідчує їх широку уживаність.

2.2. Односкладні неозначено-особові та узагальнено-особові речення

Другим типом односкладних речень є неозначено-особові – це такий тип безпідметових речень, головний член в яких виражається дієсловом у третій особі множини дійсного способу і визначає дію, здійснювану неозначеним суб'єктом [46, с. 107].

Семантична структура цих речень визначається наявністю віднесеної до неозначеного суб'єкта дії або процесуального стану. Неозначеність тут розвивається на основі переносних значень форм третьої особи множини як одного із стилістичних засобів мови при відсутності займенника вони. Усунення цього займенника знімає власне особове значення дієслівної форми і стає базою для неозначеності особи.

Неозначено-особові речення давні за походженням. Дослідники фіксують їх ще у текстах давньоукраїнської мови. Були вони, очевидно, ще в індоєвропейський період. Уже тоді неповні двоскладні речення з відсутнім підметом при формі третьої особи множини дієслова, яке означало дію певної, іноді точно не визначеної групи осіб у якійсь постійній чи звичайній ситуації,

почали вживати і в таких спеціальних випадках, коли суб'єкт не може бути названий, тобто стали перетворювати в односкладні речення з неозначено-особовим значенням [31, с. 149].

Отже, неозначено-особові речення становлять собою граматичну модель із структурно можливим, але семантично усуненим суб'єктом, оскільки він мислиться неозначено, а вся увага мовця зосереджується на дії, яка стосується неозначеної кількості осіб. Як зазначалося раніше, під неозначено-особовими реченнями розуміють такі односкладні речення, у яких дійова особа мислиться неозначено, чітко не окреслено, а співвідносний із присудком головний член виражений дієсловом у формі третьої особи множини теперішнього чи майбутнього часу або формою множини минулого часу дійсного способу [15, с. 175]. Наприклад: *Тонуть у морі, тонуть у горі – / І ми в сльозах потонули* [30, с. 21]; *Що нам сипнуть, те ми клюємо* [30, с. 31]; *У кругосвітній похорон пішли, / Щоб зупинитись на горі Чернечій* [30, с. 35].

Досить часто такі речення виступають структурним центром не тільки строфи, але й цілого вірша. Наприклад: *Там, де мене чекають, / Тримують пучки коло вуст, / Дотеп тримають померлим / І сльози тримають сухими. / Отам, де мене чекають... / Там, де мене чекають, / Тяжкі простеляють рядна, / Тяжкі простягають руки / І шкарубкі заповіти...* [30, с. 52].

Здебільшого поет використовує однотипні неозначено-особові речення (головний член яких виражений о д н а к о в о ю формою особи, часу і способу), але іноді трапляються несподівані поєднання, наприклад, коли головні члени виражені формою минулого і теперішнього часу: *Із усіх філософій відбірних / Засвоїли гандізм іще в епоху мамонта, / Але й тепер вас ницістю обламують / На поліровані приклади автоматів...* [30, с. 57].

Використання п о д і б н и х часових дієслівних форм у безпідметових реченнях дає змогу зрозуміти, що мова в них іде про різних

осіб. Це дозволяє автору акцентувати увагу на дії, а діючу особу відсуває на задній план. Проте неозначена особа виступає активним виконавцем дії, натяк на окремі властивості якої містять: іноді ситуація, обставинні слова, поширюючі другорядні члени речення тощо. *Картоплю копають та сиплють в мішки, / Глухе гуркотіння картоплі об жолоб... / А потім п'ють воду щербатим кухлем... / А потім беруть ті планети на горб / З їх атмосферою та стратосферою / Та кагатують...* [30, с. 63].

У найтиповіших випадках дія, позначувана дієсловами третьої особи чи формами минулого часу, стосується невизначеної кількості осіб, що для мовця не має принципового значення [85, с. 117], наприклад: *Чи відали, що творили, / Як били чобітьми рипучими в груді глевкі землі, / Як старанно зачовгували ті безименні могили, / Щоб зітліло геть все в пам'яті, щоб роз'їлося все в імлі...* [30, с. 259]; *Десть там далеко-далеко пилкою ріжуть* [30, с. 325].

Трапляються в поезії Івана Драча і неозначено-особові речення, в яких особа, що виконує дію, може бути знайома автору, але з певних причин він її не називає [7], наприклад: *Так пропали пропадом за димкою, / Затонули на краєчку ночі...* [30, с. 281]; *Я блукав з нею торік... / Її поховали без мене* [30, с. 326]; *...А сховали її у позиченій хустці, / Бо свої вона у вузлики пов'язала...* [30, с. 116].

Як бачимо, здебільшого в таких реченнях головний член виражений дієсловом минулого часу. Помітно вирізняються в синтаксичному плані неозначено-особові речення у «Баладі про Вдовиння», у якій І. Драч широко використовує конструкції, де головний член виражений дієслівною формою умовного способу, наприклад: *...Вигнали б через вікно – / рама хрещата, горішана. / Вигнали б через двері – / Вітер надворі, минувшина. / Вигнали б піснею – / У Вдовиння слуху нема / Вигнали б рушниками – / У Вдовиння очей нема. / Вигнали б слізеньками – / У Вдовиння dna нема* [30, с. 119]. Саме завдяки неозначено-особовим реченням і створюється синтаксичний паралелізм. Подекуди головний член неозначено-особового речення, як

зазначають вчені, має семантику неозначеності, а не множинність виконувачів дії, хоча найчастіше неозначеність збігається з множинністю [85, с. 117], наприклад: *Як одкотило сто завірюх, / Купили в Тетієві справний кожух. / Штани залатали... Й пустили від серця... / Стояли в коловороті села, / Де санна дорога на Рось повела* [30, с. 209].

Як і означено-особові, неозначено-особові речення не слід змішувати з неповними реченнями, в яких пропущений підмет можна встановити із контексту, необхідно, щоб контекст не давав ніяких вказівок на якусь конкретну особу – підмет [21, с. 68].

Неозначено-особові речення треба відрізнити також від узагальнено-особових, що вживаються здебільшого в народній творчості, в яких головний член також може виражатися дієсловом у формі третьої особи множини, але вжитої з узагальненим значенням. Наприклад: *На те коня кують, щоб не спотикався (Н. тв.)*.

Щодо узагальнено-особових речень, то в поезії І. Драча вони трапляються помітно рідше, ніж означено- і неозначено-особові. Наприклад, у переспіві «Саду божественних пісень» Г. Сковороди і «Балади творчості» І. Драча: *Знай світу міру зла й добра веселий голод, / Спізнай усе, як є, і хай сопе юрма...* [30, с.103]. Ми відносимо це речення до узагальнено-особових тому, що, на наш погляд, спонукання тут стосується не конкретної особи, а багатьох.

Якщо зважати на те, що за своїм значенням узагальнено-особові речення поділяються на дві групи:

1) речення, що означають загальне судження, правило, пораду, закономірність. Вони стосуються не якоїсь конкретної, а будь-якої, точніше, – кожної особи. Узагальненість тут максимальна. До цієї групи належать:

- а) численні приказки та прислів'я;
- б) речення, що описують типовий перебіг процесу чи виконання дії;
- в) речення, що означають можливість/неможливість виконання дії;

г) підрядні речення допусту, багато з яких фразеологізувалися (хоч стій, хоч падай; хоч вовком вий) і

2) речення, що означають конкретну дію або стан самого мовця. Це найчастіше спогади, перекази, описи душевних станів, думок, переживань [39, с. 263], то наведений контекст ілюструє другий різновид таких речень.

Загалом, узагальнено-особові одноядерні речення допускають такі ж регулярні реалізації своїх структурних і семантичних схем, як і речення двоскладні, синонімічними варіантами яких вони є.

2.3. Безособові та інфінітивні односкладні речення та специфіка їх уживання у поетичному мовленні

Особливою своєрідністю у межах односкладних речень характеризуються безособові. У плані змісту – це речення з високим рівнем узагальнення носія динамічної ознаки аж до його повної невизначеності, неозначеності. Фокус уваги мовця переноситься на динамічну ознаку.

Безособовими називаються односкладні речення, головний член яких позначає процес або стан, що мисляться незалежно від виконавця чи носія ознаки [78, с. 90]. На відміну від особових односкладних речень, в яких суб'єкт дії мислиться, в безособових він не тільки словесно не виражений, але й не мислиться.

Специфіка безособових одноядерних речень полягає в тому, що дія або стан мисляться в них як незалежні від діяча або носія стану. З комунікативного погляду послаблення ролі діяча більш виразове, робить акцентованою дію або стан, відображаючи їх самовільність та існування незалежно від діяча [13, с. 177].

З урахуванням морфологічної природи головного члена безособового речення та його загальної семантики К. Шульжук виділяє такі різновиди безособових речень [85, с. 121–124]:

1. Власне безособові речення. Головний член виражений безособовим дієсловом з афіксом -ся або без нього). Речення цього типу складають майже третину від усіх безособових речень у поезії І. Драча. Найбільш уживаним є конструкції зі складеним головним членом, що включає модальне дієслово, як-от *хотіти*, наприклад: *Це їх мені хотілось подружити, / Перев'язати вічним рушником* [30, с. 48]; *Просто – хочеться сушених пелюстків твоїх, / Небезпечних, диких, із краплинами недовіри. / Яким же – хочеться дум твоїх, / Просто – хочеться заплести твою сонну ніжність / І посадити зорі на коліна. / Просто хочеться спростувати розлуку / І спростити життя ...* [30, с. 78].

Особливістю творчої манери поета є широке використання безособових речень в одному вірші, у таких випадках вони виступають структурно-семантичним центром поезії. Наприклад, у вірші «Реквієм Павлові Тичині»: *Так хочеться його під руку взяти / І провести, щоб навіть лист каштана / Не впав на його тишу золоту... / Чому так хочеться побігти в його роки, / В його далекі молоді літа... / Чому так прагнеться побігти / В його долю?* [30, с. 186-187].

Речення такого типу в І. Драча цілком підходять під різновид безособових речень, в яких виражаються модальні значення бажання і небажання, що концентруються в семантиці головного члена, переважно складеного, який поєднує безособове дієслово з інфінітивом зі значенням конкретної дії [85, с. 121].

Другий семантичний різновид власне безособових речень, які трапляються в Івана Драча, становлять речення, в яких безособові дієслова позначають стани, процеси, стихійні явища в навколишньому середовищі (коли вживаються у прямому значенні) та переживання, настрої й психічні, фізичні відчуття людини, незалежні від її волі (здебільшого коли вживаються в переносному значенні).

Якщо безособові дієслова вживаються поетом у переносному значенні, виникає цікава антропоморфна метафора. Наприклад: *Сутеніє. Блакитніють вії* [8, с. 94] – пряме значення, процес в навколишньому середовищі. *Звуки обрубані. Світає / В архітектурі: Грає скло* [30, с. 44] – переносне значення, антропоморфна метафора.

2. Поширеними в поезії Івана Драча є безособові речення, головний член яких виражений особовим дієсловом, ужитим у безособовому значенні. Подібні речення поділяємо на дві групи з урахуванням морфологічного вираження головного члена:

- а) безособові речення з головним дієслівним членом без афікса *-ся*;
- б) безособові речення з головним дієслівним членом з афіксом *-ся*.

У межах кожної групи можна виділити декілька семантичних груп. Так, до першого типу відносимо речення на позначення природних процесів, реалізованих за допомогою предмета, що виконує дію, або ж явища природи, що є джерелом дії, стану, наприклад: *Війнуло подихом насичених терзань – / Рішуче звівся буряний Бетховен* [30, с. 35]; *Куфайку з-під лопаток як ножем прошило* [30, с. 58]; *Обрій облягло тугими хмарами* [30, с. 270]; *В садах пилукою сивіло* [30, с. 296].

Індивідуально-авторським, на нашу думку, є поєднання в одному вірші безособових речень із головним членом – дієсловом без афікса *-ся* та безособових речень з головним дієслівним членом з афіксом *-ся*, наприклад: *Пропало, пройшло, пролетіло, / Минулося, щезло, сплигло, / Лишень голівешками тліло, / Лишень попелищем цвіло. / Одвіялось, сном одіснилось, / Одмарилось – ген набулось, / Вкотилось і ген одкотилось, / Солоним риданням зайшлося ...* [30, с. 137].

Поширенішими в поетичному тезаурусі І. Драча є безособові речення другої групи (безособові речення з головним дієслівним членом з афіксом *-ся*) на позначення різних процесів сприймання, мислення, мовлення, які функціонують як головні частини складнопідрядних речень із підрядними

з'ясувальними або ж початкові частини складних безсполучникових чи багатокomпонентних речень із різними типами і видами зв'язку. Наприклад: *Мені ввижалося: це я сню* [30, с. 180]; *І думалося мені, коли він ще не знав, / А, може, знав, та про знання не відав / Й собі самому, то мені гадалося: / Чому такий він ніжно-безборонний?* [30, с. 186]; *Мені ввижалося – то здобич* [30, с. 194].

3. Різноманітними за семантикою в аналізованих поезіях є безособові речення, головний член яких виражений незмінною предикативною формою на *-но, -то*, наприклад: *Навантажено тринадцять составів / Модернізованих мозків типу «дегенерат»* [30, с. 64]; *І видно як на долоні віки...* [30, с. 277].

Іноді поет насичує вірші безособовими реченнями, головний член яких означає стан або результат дії в минулому. Ці одноструктурні конструкції складають основу емоційно-експресивної картини, посилюють враження, впливають на читача, як-от у «Баладі про землю»: *Асфальт розідрано. Земля роздольним левом / Ген за бульдозер поповзом повзе... / Вщент розпанахано асфальт. / Руде суглиння Клубочиться, могутнє і сире... / Асфальт потрощено. / Асфальт повержено. Земля, густа земляця / Запанувала, тяжко возлягла...* [30, с. 155].

4. Менш уживаними, але дуже яскравими в поезії І. Драча є безособові речення, головний член яких виражений предикативним прислівником. Наприклад: *Йй так тривожно, ніжно ніяково / І божевільно славно йй* [30, с. 74]. Наведений контекст засвідчує майстерність поета в уживанні оказіональних поєднань прислівників як головних членів безособових речень з тими, що виступають обставинами.

Нетиповим є функціонування неpredикативних прислівників прикметникового походження в ролі головного члена безособового речення на позначення психо-фізичного стану людини. Таке уживання вважаємо оказіональним. Наприклад: *Солодко так мені. / Солодко в самотині. / Хай воно для годиться / Ведеться так, як ведеться... / Солоно так*

мені. / *Солодко в самотині. / Дай мені для годиться / Перебіситися, переказаться* [30, с. 136].

Трапляються і головні члени безособових речень – предикативні прислівники на зразок: *радісно, боляче, гарно* тощо. Наприклад: *Радісно мені. / Болісно мені. / Нестерпно до оніміння / Свічка біла...* [30, с. 163].

Виявлено поєднання предикативних прислівників на позначення психічного стану людини з прислівниками із заперечним значенням, наприклад: *Вітре, вітре, як їй тужно, як недужно, як сутужно* [30, с. 205].

5. Найменш уживаними в поезії І. Драча є безособові речення, головний член яких виражений предикативними словами *жаль, гріх, біда*, та односкладні конструкції з головним членом, вираженим предикативним словом *нема*, при якому наявний непрямий додаток у формі родового відмінку. Наприклад: *І вжаритись не жаль отими бамбуковими летючими левами* [30, с. 272]; *Ракети плинуть. Немає впину* [30, с. 246]; *Усе в крилатому промінні, нема ні смутку, ані сну* [30, с. 285].

Отже, особливістю творчої манери поета є широке використання різних типів безособових речень в одному вірші, у таких випадках вони виступають структурно-семантичним центром поезії. Найбільш поширеними в поезії І. Драча є безособові речення, головний член яких виражений особовим дієсловом, ужитим у безособовому значенні. При цьому митець вдало поєднує в одному невеликому вірші безособові речення з головним дієслівним членом без афікса *-ся* та безособові речення з головним дієслівним членом з афіксом *-ся*. Часто головний член позначає різні процеси сприймання, мислення, мовлення. Передусім вони реалізуються в складнопідрядних реченнях із підрядними з'ясувальними або в складних безсполучникових чи багаткомпонентних реченнях із різними типами і видами зв'язку. Іноді поет насичує вірш безособовими реченнями, головний член яких виражений лексемами, що означають стан або результат дії в минулому. Безособові

одноструктурні конструкції складають основу авторської емоційно-експресивної картини світу, посилюють враження, впливають на читача.

На сучасному етапі розвитку синтаксичної науки в окремий тип односкладних речень виокремлюють інфінітивні, на відміну від шкільної практики, де їх розглядаються як різновид безособових. «Під інфінітивними односкладними реченнями розуміють такі, де головний член виражений синтаксично незалежним інфінітивом» [85, с. 126].

Переважну більшість серед досліджуваних інфінітивних речень становлять ті, в яких головний член виражений інфінітивом без частки *би* (б): *З плечей не сфутболити їхніх голів, у правду людську не забити голів...*[30, с. 25]; *І шумувати морю, не вмирати...*[30, с. 27].

Серед них можна виділити такі семантичні групи на підставі модальних значень інфінітива, а саме: із значенням необхідності, неможливості, неминучості, наявності/відсутності дії чи стану, наприклад: *І не встати йому, мов прибитий навіки* [30, с. 33]; *Тож правди не шукати між земними. А вже повище... / Де там! Що й казати* [30, с. 47]; *Напитись неба, губи вітром витерти* [30, с. 132]; сумніву, вагання щодо доцільності чи необхідності дії (стану), названої інфінітивом, наприклад: *Які столи Застилати? / Повні чари наливати. / Та й налити, пригубити. / З хрестом цокнутись і пити* [30, с. 34]; *Що ж бо їм робити, стоязиким?* [30, с. 78.]; *І лиш добро пустити в її крила. / А зло одринуті, одкинути, знебути?!* [30, с. 186]; спонукування: наказ, просьба, порада, побажання, заклик до виконання/невиконання певної дії, наприклад: *Від себе втекти, як тікають від нььки* [30, с. 85]; *Тож нам все жити, буйне жито жати. / І думні домни дмухати в блакить* [30, с. 173]; *Добро принести щедро і вагомо* [30, с. 211].

В окремих поезіях трапляються інфінітивні речення, які виражають різні модальності – необхідності, неминучості дії, вираженої інфінітивом з додатковими значеннями сумніву, спонукування, наприклад: *Не втекти.*

Не сховатись. / А встати. Захланно повстати. Океаном повстати. / Океаном свободи роздерти всі груди, як ґрати. / І людину, як сонце, пронести на чорнім крилі! [30, с. 190].

Інфінітивні речення, в яких головний член виражений незалежним інфінітивом з часткою *би* (*б*), реалізуються в поезії І. Драча рідше, але теж виражають широке коло модальних значень, здебільшого на позначення бажаності дії, наприклад: *Нам би зажити слави з тобою... / Нам би з тобою козирувати, / Нам людські ґрати і царські гармати* [30, с. 156]; *Як би серце розірвати / Гострими підковами* [30, с. 32]; *По снігу березневому / Пройти б, шмигнути б вихором – / І вдаритись...* [30, с. 272].

Наведені приклади ілюструють перевагу функціонування в ліриці І. Драча препозитивної частки *би* при інфінітиві.

Загалом, як бачимо, інфінітивні одноядерні речення, як і безособові, мають специфічні семантичні та структурні ознаки.

2.4. Особливості уживання номінативних одноядерних речень у поетичному тезаурусі

Односкладними підметовими реченнями є номінативні, або називні, тобто структури, в яких відсутній присудок. Називні речення використовуються для констатації фактів, явищ, процесів тощо без морфологічного вираження їхньої часової віднесеності. У зв'язку з цим у них не виражаються такі категорії, як модальність і час, хоча буття предметів, позначених номінативом, як правило, відноситься мовцем до теперішнього часу. Час можна визначити через контекст або ситуацію. Предикативність же у цих реченнях виражається розповідною або окличною інтонацією.

Номінативними називаються речення, у яких стверджується наявність, існування предметів або явищ, названих головним членом у реальній дійсності [78, с. 95]. Це, власне, і відрізняє називні речення від інших видів номінативних утворень у синтаксисі.

Номінативні односкладні речення виконують різноманітні функції у художньому тексті. Основне їх призначення – номінація (називання), яка реалізується завдяки головному члену, вираженому іменником або займенником у називному відмінку, а також кількісно-іменним словосполученням.

Так, широко представленими є буттєві номінативні речення, які виконують описову функцію і використовуються за умови, коли потрібно зафіксувати існування, наявність певного явища, предмета, факту, події, часу, названих прямим відмінком [85, с. 130], наприклад: *Телеграма від полтавців. М'ята / Віє в душу запахуций дім...* [30, с. 28]; *Ярмулки і хустки, шапки, кубанки, / Посивілі, руді, із кучмами, із струп'ям. / Востаннє надриваються горлянки...* [30, с. 29]; *Вишнева весняна пора. / Летять стежини до Дніпра* [30, с.35]; *Старезна струна, басова, мідяна. / А крона корони, гірка й медяна* [30, с. 33].

Усі чотири номінативні речення є поширеними, що свідчить про домінування у творчості І. Драча саме таких одиниць.

У вірші «Кам'яна хвороба» буттєві поширені номінативні речення стають смисловим центром, вони не тільки фіксують наявність предметів, але й створюють певну магічну картину: *Серце в дивнім ярмі: / Ферлямнікс. Халцедон. / ...Халцедон мій оранжєвий, хитрий мій обертон. / Золотий ферлямнікс, / Ферлямнікс забуття, / Кам'яний напівсон... / Головний халцедон* [30, с. 347].

Виявлено також вказівні номінативні речення, в яких значення буттєвості, існування ускладнюються значенням вказівності, що морфологічно виражається частками *ось, от, но, онде*, наприклад: *Ось сонце віри – чисте і просте, / Ось сонце міри – з віжками на храпах, / Ось сонце смутку, звідки проросте / Жорстока мудрість в золотих накрапах* [30, с. 12].

Два перших вказівних номінативних речення є ускладненими постпозитивними відокремленими означеннями, а третє – виступає головною частиною складнопідрядного речення.

Цікавим є поєднання вказівних номінативних речень з «умовно власне називними». Кваліфікуємо їх як «умовні», тому що назви проспекту і вулиці є уявними, вони створюють розгорнуту метафору, наприклад: *Ось проспект мого Смутку, / Вулиця імені Сорому* [30, с. 51]; *Та ось Бухенвальд...* [30, с. 217]; *Ось Феофания. Ген Дубна. / В криниці пізнання не бачу я дна!* [30, с. 247]. Останній приклад демонструє поєднання вказівних односкладних і неповного двоскладного речення.

Оцінні номінативні поєднують номінацію предмета та його оцінку. Їх диференціюють на оцінно-стверджувальні та оцінно-окличні. у поезії І. Драча більш поширеними є оцінно-окличні речення, наприклад: *О прикладні серця, о прагматичні душі! / Пізнати хочу все – і в цьому крик мій, брате* [30, с. 222].

Справжній майстер слова, поет - шістдесятник І. Драч іноді не вкладається в традиційні рамки класифікацій. Так, наступний контекст теж кваліфікуємо як оцінні номінативні речення, хоча формально їх можна віднести до буттєвих. На наш погляд, оцінність цих речень виражається не стільки синтаксично, скільки лексичними і

словотворчими засобами, наявністю оцінних суфіксів *-оньк, -еньк* та ін.: *Хата, хатуся, хатинонька, / Хатусенька, Хата Стріхівна, ой* [30, с. 110].

«Називний уявлення» – це особливий вид номінативних речень, який стверджує наявність предмета чи його необхідність, викликає уявлення про нього, а далі іде коментар, наприклад: *Погідна праця хлібороба. / Ударить хрущ в струну над хатою. / Вже стік для вод – весни утроба, / Дбайливо чищена лопатою / Погідна праця хлібороба...* [30, с. 198].

Таким чином, спостереження за функціонуванням номінативних речень у поезії І. Драча засвідчує значну перевагу поширених, а іноді й ускладнених номінативних буттєвих та вказівних речень, що дозволяє автору створювати описи природи.

Функція оцінно-окличних номінативних речень полягає у вираженні авторського ставлення до описуваних предметів і явищ. Специфічною індивідуально-авторською манерою поета вважаємо вдале поєднання синтаксичних, лексичних і словотворчих засобів в емоційно-оцінних реченнях. Щодо «називного уявлення», то встановлено, що він часто перетворюється в початок розгорнутої метафори.

Висновки до розділу 2

Структурно-семантичний та стилістичний аналіз односкладних речень у поезії І. Драча засвідчив, що вони представлені усіма типами з різним морфологічним вираженням головного члена в них та несуть важливе функціональне навантаження в контексті досліджуваних творів.

Встановлено, що переважають особові речення. Особові речення – це узагальнена назва означено-особових, неозначено-особових та узагальнено-особових речень, які є дієслівними за морфологічною природою головного члена, а особове закінчення вказує на означену чи неозначену особу або особу, яка мислиться узагальнено. Слід зазначити, що ця група є досить поширеною в усіх стилях мовлення, зокрема й у художньо-белетристичному, про що свідчать результати нашого спостереження за функціонуванням односкладних речень у поезії І. Драча.

З'ясовано, що автор віддає перевагу означено-особовим одноядерним реченням. У досліджених текстах такі реченнєві структури виконують різноманітні функції: допомагають розкрити внутрішній світ ліричного героя (головний член, виражений дієсловом 1-ї особи однини дійсного способу), висловити громадянську позицію автора (головний член, вираженим дієсловом наказового способу), створити атмосферу щирої довірливої розмови (головний член, виражений дієсловом 2-ї особи однини і множини дійсного способу). У поетичному доробку поета тісно взаємодіють поширені і непоширені означено-особові речення, які він майстерно вводить у складні багатокomпонентні конструкції, де вони виступають або головними частинами складнопідрядних речень із підрядними з'ясувальними, або частинами безсполучникових речень, чи вставними реченнями тощо. Дані статистичної обробки досліджених односкладних речень переконливо доводять, що вони складають 35% від усіх проаналізованих односкладних речень.

Щодо неозначено-особових речень, то вони трапляються в поезії І. Драча рідше, ніж означено-особові, та складають відповідно 16% від усіх досліджених речень, але, попри це, є досить важливими в поетичному

тезаурусі митця. Встановлено, що проаналізовані неозначено-особові односкладні речення різноманітні за своєю семантикою, морфологічним вираженням головного члена і функціональним навантаженням. Найбільш поширеними в авторській картині світу виступають неозначено-особові речення, в яких головний член виражений дієсловом третьої особи множини минулого часу дійсного способу. Нерідко у віршах неозначено-особові речення виступають структурно-семантичним центром.

Небагато виявлено узагальнено-особових речень, які складають близько 3 % від усіх односкладних речень, хоча є при цьому також важливими в поетичному тезаурусі І. Драча. Узагальнено-особові речення характеризують певне ставлення особи до дійсності, настанови та побажання. Основна функція таких речень – це образне вираження узагальнених суджень, тому вживаються вони частіше з метою надання мовленню ліричної схвильованості, експресивної невимушеності, спонукального відтінку тощо.

Невідповідність між синтаксичною структурою та її семантичним наповненням є тією основою, на якій ґрунтуються стилістичні властивості безособових речень. Виявлені односкладні безособові речення характеризуються не лише структурно-семантичною, а й стилістичною різноманітністю і виражають різні функціонально-стилістичні та емоційно-експресивні відтінки. Такі речення знаходимо і в описах, і в мові персонажів, і в авторських роздумах. За допомогою них автор змальовує явища природи, розкриває емоційний стан ліричного героя. Проведений статистичний аналіз засвідчив, що безособові односкладні речення становлять близько 23% від усіх проаналізованих речень. Найбільш уживаними є власне безособові речення, головний член яких виражений безособовим дієсловом, серед яких представлені різні семантичні групи (на позначення станів, процесів, стихійних явищ у навколишньому середовищі; настроїв, переживань, відчуттів людини залежно від її волі тощо).

Різнманітними за структурно-семантичними і функціональними особливостями є односкладні інфінітивні речення, що поєднують в собі потенційні якості дієслівності та іменниковості. Такі речення також

представлені у творах І. Драча, зокрема двома різновидами – із часткою *би* (*б*) і без неї. Здебільшого вони служать засобом вираження категоричності або бажаності дії. У Драчевих текстах реченнєві конструкції цього типу складають близько 7% від усіх односкладних речень і виражають широке коло модальних значень. Переважну більшість досліджуваних становлять ті, в яких головний член виражений інфінітивом без частки *би*.

Якісно-кількісний аналіз номінативних односкладних речень у творчості І. Драча засвідчив їхню широку вживаність (16%) та великі експресивні можливості. У ході дослідження було виявлено основні структурно-семантичні різновиди номінативних речень та їхні стилістичні функції. Стилїстичні можливості номінативних речень якнайповніше розкриваються на тлі інших синтаксичних побудов, оскільки нагромадження самих називних структур поза контекстом справляло б враження штучності, випадкового набору слів. Важливу стилїстико-синтаксичну роль у мові І. Драча виконує називний відмінок уявлення – особлива конструкція, сутність якої полягає у винесенні об'єкта думки на початок певної текстової одиниці, в самостійне називне (номінативне) речення. Номінативні речення, як ніякі інші структури, стисло, лаконїчно виражають потрібну думку, завдяки чому збуджують нашу уяву, змушують її активно працювати, щоб домалювати картину, яка лише позначена, але повністю не розкрита. Подібні речення служать для створення статичних описів, мають здатність передавати зображуване окремими частинами, іноді не зв'язаними між собою, малювати картину не суцїльними мазками, а ніби контурами.

Розділ 3

МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ОДНОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ У 10–11 КЛАСАХ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

3.1. Дидактичні засади формування компетентностей учнів у процесі опрацювання односкладних речень

Сучасна лінгводидактика визначає вивчення синтаксичних категорій у старшій школі як процес, зорієнтований на формування цілісної мовної, мовленнєвої та комунікативної компетентностей, що реалізуються в реальних ситуаціях спілкування. У контексті нового змісту мовної освіти особливої ваги набуває опрацювання односкладних речень, які виконують важливі смислові, стилістичні й прагматичні функції в художньому, публіцистичному, офіційно-діловому та розмовному мовленні. Ефективне засвоєння цих конструкцій потребує науково вмотивованої системи дидактичних засад, що дає змогу врахувати психолінгвістичні особливості старшокласників, забезпечити функціональність, системність і комунікативність навчання.

Визначення й обґрунтування таких засад уможливорює створення методики, спрямованої не лише на оволодіння учнями теоретичними знаннями про структуру й різновиди односкладних речень, а й на розвиток умінь інтерпретувати їх у тексті, будувати власні висловлення з урахуванням комунікативного завдання, стилю, інтенції та контексту. Саме тому аналіз дидактичних принципів, психолінгвістичних чинників та функцій односкладних конструкцій є основою для проектування цілісної методичної системи їх вивчення у 10–11 класах.

Систематичне формування в учнів уявлень про стилістичний потенціал синтаксичних конструкцій передбачене Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти [62], а також чинними

програмами з української мови для старшої школи [51], у яких інтегровано мовленнєву та мовну змістові лінії. Указані нормативні документи орієнтують методистів і вчителів на те, що в сучасній парадигмі мовної освіти провідним виступає комунікативно-функціональний підхід.

Функціонально-стилістичний аспект навчання рідної мови спирається на принцип цілісного вивчення мовної системи та мовленнєвих процесів, що охоплює усі рівні – від лексичного й фонетичного до граматичного й стилістичного. У цьому контексті мовні одиниці розглядаються у природному мовленнєвому середовищі з урахуванням їхньої комунікативної характеристики (типу, жанру, стилю). Такий підхід реалізується як у процесі формування зв'язного мовлення, так і під час засвоєння лінгвістичної теорії [70, с. 130].

Шкільний курс синтаксису, представлений у 8–9 класах і завершується в 11 класі, покликаний забезпечити глибоке осягнення учнями граматичних закономірностей, необхідних для удосконалення мовних і мовленнєвих умінь, оволодіння українською мовою у всіх видах комунікації та формування відповідних компетентностей (*мовної, мовленнєвої, комунікативної*). Саме такі орієнтири закладено у стратегії мовної освіти, визначеній одним із ключових напрямів розвитку національної освіти [62].

Важливим завданням навчання синтаксису в загальноосвітніх закладах різних типів є формування в учнів мовленнєвої та комунікативної компетенцій. Зміст мовленнєвої лінії передбачає планомірне вироблення вмінь і навичок в аудіюванні, читанні, говорінні й письмі, що є підґрунтям для формування загальної мовної компетентності. На синтаксичному рівні, який, за словами К. Плиско, виступає основою для розуміння функціональної ролі одиниць усіх мовних рівнів, реалізується комунікативний потенціал мови. Зокрема, під час опрацювання односкладних речень формується загальне уявлення про синтаксичну

будову висловлення та стилістичні можливості синтаксису, адже «знання граматики є основою, без якої неможливе формування комунікативної компетенції» [50, с. 49].

Вагомий внесок у становлення методики навчання односкладних речень зробили В. Горяний, С. Караман, К. Плиско, Р. Христіанінова та ін. Питання взаємозв'язку опрацювання односкладних конструкцій із морфологічними категоріями висвітлено у працях О. Босікової, О. Олійник та ін. Специфіка лінгвостилістичного трактування односкладних речень у шкільній практиці стала предметом досліджень С. Омельчука, І. Рибіної та інших учених.

У шкільній традиції односкладні речення поділяють на дві групи залежно від природи головного члена: конструкції з присудком (означено-, неозначено-, узагальнено-особові та безособові) та конструкції з головним членом у формі підмета (називні). Зазначена класифікація відтворена в підручниках і є підґрунтям більшості методичних рекомендацій [25; 56]. Однак її використання часто зумовлює зосередження уваги лише на формально-граматичному рівні односкладних речень, тоді як їх семантичний та комунікативний потенціал – напрями, що активно опрацьовуються сучасними лінгводидактами – залишається недостатньо розкритими.

У своїх працях В. Горяний та Н. Чернієнко пропонують запровадити терміни «суб'єкт» і «семантична особа» як підставу для чіткого розмежування видів односкладних речень [25]. Науковці вважають, що односкладні особові конструкції доцільно класифікувати за способом вираження головного члена (суб'єкта), виділяючи: 1) структури з конкретизованим суб'єктом (означено-особові); 2) конструкції з неконкретизованим суб'єктом (неозначено-особові); 3) випадки узагальненого суб'єкта (узагальнено-особові). Водночас безособові односкладні речення, виходячи з наявності чи відсутності суб'єкта як носія

предикативної ознаки, представлені такими різновидами: 1) конструкціями з нульовим суб'єктом; 2) з непрямым суб'єктом; 3) із синкретичним суб'єктом. Учені цілком слушно зауважують: «Терміном ‘суб'єкт’ рідко користуються в шкільних підручниках. А даремно, адже його, як бачимо, треба вживати хоча б при вивченні односкладних речень». Загалом у дослідженнях цих мовознавців наголошується те, що односкладні конструкції вирізняються наявністю лише одного головного члена (еквівалента присудка або підмета двоскладного речення), який забезпечує їхню предикативність [25, с. 24]

Проблема статусу категорії односкладності в сучасній теоретичній і функціональній граматиці досі не має остаточного розв'язання. Незважаючи на значний обсяг праць у вітчизняній та зарубіжній лінгвістиці, присвячених аналізу односкладних речень, ці синтаксичні одиниці потребують комплексного, системного й лінгводидактичного осмислення – як щодо їх внутрішньої організації, так і щодо стилістичного потенціалу й специфіки їх використання учнями у власних висловленнях.

З огляду на мету кваліфікаційної роботи визначено такі завдання:

- 1) проаналізувати основні методичні підходи до опрацювання односкладних речень як проблемної теми в шкільному курсі української мови;
- 2) розробити дидактичні рекомендації щодо формування в учнів умінь оперувати односкладними конструкціями у функціональному аспекті.

У новій шкільній програмі з української мови (8 клас) односкладні речення разом із неповними включено до мовної змістової лінії. На їх опрацювання відведено 7 навчальних годин, а рівень мовної компетентності учнів визначається такими показниками, як уміння розпізнавати односкладні конструкції серед інших різновидів простих

речень та класифікувати їх за способом вираження головного члена, зокрема й у межах складних конструкцій [61, с. 96–97].

Програма для класів із поглибленим вивченням української мови, гуманітарних ліцеїв і гімназій (8 годин) доповнює основний курс низкою теоретичних положень, не передбачених у звичайній школі: учні ознайомлюються з інфінітивними та узагальнено-особовими реченнями. Докладніше окреслено й розмежування безособових та інфінітивних конструкцій, способи вираження в них предикативного центру. Така деталізація сприяє реалізації принципу науковості й дає змогу вводити дискусійні питання, пов'язані з категорією односкладності [54].

Окрім державних вимог до змісту навчання, важливим є й рівень сформованості мовнокомунікативних умінь школярів. Зокрема, учні повинні вміти:

- аналізувати виражальні можливості односкладних речень у текстах різних стилів (художніх, розмовних, публіцистичних);
- самостійно конструювати різні типи односкладних структур і доречно застосовувати їх у власному мовленні;
- створювати висловлення на задану соціокультурну тему, використовуючи стилістичні ресурси односкладних моделей.

У старшій школі (11 клас) функціонально-комунікативний аспект роботи з односкладними реченнями суттєво розширюється. Під час вивчення розділів із практичної стилістики та культури мовлення учні аналізують експресивний потенціал односкладних конструкцій. У межах теми «Стилістика простих речень» (4 год.) значна увага приділяється співвідношенню двоскладних і односкладних моделей, їхній стилістичній взаємозамінності та семантичним відтінкам. Завдання вчителя полягає в тому, щоб сформувати в школярів уміння виявляти синтаксичні синоніми, інтерпретувати стилістичні особливості односкладних форм і визначати доцільність їх уживання в тексті [55].

Починаючи опрацювання теми «Односкладні речення», учитель зосереджує увагу на ролі відповідних конструкцій у синтаксичній системі сучасної української літературної мови, їхніх структурно-семантичних параметрах і функціональних характеристиках.

У сучасній лінгводидактиці окреслюють два провідні вектори розвитку методики стилістики: *практичний*, зорієнтований на аналіз стилістичного забарвлення мовних одиниць (стилістика мови), та *функціональний*, що акцентує на особливостях структури стилю і закономірностях його організації (стилістика мовлення) [50, с. 315–333]. Саме на цих підвалинах вибудовується комунікативно-функціональний підхід до навчання односкладних речень.

Спираючись на семантичний та комунікативно-прагматичний критерії трактування мовних явищ, учитель послідовно демонструє стилістичний потенціал односкладних конструкцій, сприяючи засвоєнню школярами основ синтаксичної стилістики. У цьому контексті важливим є показати, які стилістичні функції можуть виконувати синтаксичні засоби в різних типах висловлювань, як вони формують експресивність тексту і водночас забезпечують функціонально-стильову диференціацію мовлення. Учням необхідно усвідомити, що односкладні речення можуть виступати як експресивними засобами, спрямованими на посилення емоційно-образного забарвлення, так і функціонально-стилістичними одиницями, типовими для певної сфери комунікації.

Під час аналізу стилістичних властивостей односкладних речень школярі переконуються, що ці конструкції є функціонально маркованими, а їхні різновиди реалізують різні смислові й стилістичні навантаження. У процесі вивчення власне дієслівного типу увага учнів спрямовується на специфіку значення головного члена, який може позначати процеси мислення або мовлення (зветься), сприймання (здавалось), а також відображати фізичні, психічні чи емоційні стани людини (лихоманить,

повело, не хотілось). Наприклад, учні вчать визначати, які безособові конструкції, що описують явища природи чи внутрішні стани, характерні насамперед для розмовного, а які для художнього стилів, пор: *О, як мені жилось і як мені страждалось!* (Л. Костенко) і *Вечоріє*.

Стилістичний аналіз **інфінітивних речень** передбачає усвідомлення того, що вони становлять вагомий пласт розмовного синтаксису, тоді як їхні синонімічні відповідники – безособові конструкції з модальними словами *можна, треба, слід, необхідно* – притаманні книжній сфері: *Митцю не треба нагород, його судьба нагородила* (Л. Костенко). Особливо яскраво стилістичний потенціал інфінітивних речень виявляється в експресивній поезії: *Як тяжко стукать у чужі оселі, бездомним бувши на своїй землі!* (Л. Костенко), де поєднання частки *як* із прислівником *тяжко* творить емоційно насичений, філософсько забарвлений ефект. Спонукальні інфінітивні конструкції, навпаки, вирізняються офіційно-діловим характером: *Втрачений атестат вважати недійсним; Документи направити до міського відділу освіти*.

Вивчення **безособових односкладних речень** передбачає врахування морфологічного критерію, адже форми на *-но, -то* суттєво відрізняються від інших дієслівних предикатів, виявляючи особливу специфіку українського синтаксису. Учитель акцентує на можливості вживання знахідного відмінка при головному члені, що відрізняє ці форми від пасивних дієприкметників: *Для ближніх знято тисячі свитин* (Л. Костенко). Із позиції лінгводидактики важливо показати і взаємодію змінних і незмінних форм дієслова в ролі експресивних засобів, наприклад: *Хай буде все небачене побачено; Хай буде все пробачене пробачено* (Л. Костенко).

Розгляд прислівникових односкладних конструкцій у межах безособових дає змогу з'ясувати, що ядром їхнього значення є позначення

стану людини або навколишнього середовища: *Без нього людям суєтно і сумно; Тут, в небі, тихо* (Л. Костенко).

Особливої уваги потребує з'ясування статусу **особових односкладних конструкцій**, зокрема таких, як: *Взискуй терпіння витримати все; Десь бачили тебе* (Л. Костенко). У межах комунікативної лінгвістики обґрунтованою є думка, що особові односкладні речення становлять синонімічні варіанти двоскладних речень, породжені смисловими трансформаціями контекстуального суб'єкта [25, с. 25]. На відміну від повних двоскладних конструкцій, підмет тут відсутній, але легко відтворюється з контексту або ситуації: *Послухаю цей дощ* (Л. Костенко) = *Я послухаю цей дощ*. Такий аналіз сприяє міжпредметним зв'язкам, оскільки узагальнено-особові речення традиційно становлять характерну рису народного мовлення: *Не пхай свого носа до чужого проса; Зараз не вішають, а поперед розсудять*.

Вивчаючи **номінативні (називні) речення**, учні з'ясовують, що їхня природна сфера функціонування – художній стиль та окремі жанри публіцистики. Саме вони забезпечують образне конструювання художнього світу: *О піруети вимушених танців! Москва. Гран-Прі. Овації в Парижі!* (Л. Костенко).

На окремих заняттях можна розглянути і комунікативну опозицію стверджувальних і заперечних висловлень. Ознайомлюючи учнів із заперечними генітивними реченнями, описаними в працях Л. Іванової, І. Слинька, Н. Гуйванюк та ін., учитель пояснює, що вони є заперечними варіантами двоскладних речень, мають один граматичний центр – предикат *немає* + родовий відмінок: *А слова ще нема; Ще назва є, а річки вже немає* (Л. Костенко).

Комунікативно-функційна парадигма навчання синтаксису односкладних речень передбачає не лише використання традиційних лексико- і граматико-стилістичних завдань, а й систематичне введення

вправ, орієнтованих на виявлення комунікативного призначення кожного різновиду експресивного синтаксису. У контексті сучасної мовної освіти така методика має спиратися на прийоми, що реалізують комунікативно-діяльнісну змістову лінію навчальної програми та стимулюють учнів до природного, невимушеного мовлення, здатного відтворювати реальні комунікативні ситуації.

В українській школі 2025 р. інтерактивні технології засвоєння односкладних конструкцій особливо актуальні, оскільки сприяють розвитку креативного, критичного та емоційно-ціннісного мовлення. До таких прийомів належать:

- створення власних висловлень, у яких односкладні структури поєднуються з афористичними й крилатими висловами, актуальними соціокультурними темами. Це можуть бути мініесе й роздуми на кшталт: «Я – син України», «Хто є моїм моральним орієнтиром?», «Екологія природи – екологія душі», «Мистецтво як чинник становлення особистості» (8 клас) або «Наші духовні провідники», «Модель щасливої родини», «Культура поведінки сучасної людини», «Я і моя совість», «Мистецтво залишатися собою» (11 клас). Такі завдання активізують індивідуально-експресивний потенціал учнів і формують відчуття стилю:

- побудова діалогів за визначеними ситуаціями, що моделюють реальні соціальні взаємодії: обговорення організації шкільного заходу, розв'язання конфліктів, аргументоване ухвалення рішень. Діалогічне мовлення дозволяє природно інтегрувати означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові та інфінітивні конструкції;

- моделювання мовленнєвих ситуацій для розвитку соціальної, комунікативної й цифрової компетентностей, наприклад: «Мій робочий день», «Культура мовлення моя і мого товариша», «Публічний захист проєкту», «Комунікація в груповому чаті», «Моє цифрове мовлення: етика та лаконічність».

Становлення нових форм спілкування, зумовлене розвитком цифрових технологій, активізувало появу специфічного різновиду українського медіамовлення – мови SMS- та миттєвих повідомлень. Як зауважують зарубіжні дослідники, цей формат комунікації формує нові моделі синтаксичної організації висловлення. Тому при вивченні односкладних конструкцій доцільно звертатися не лише до науково-академічних граматик, а й до реальної мовної практики учнів: складати повідомлення, сторіс-тексти, короткі інструкції та цифрові нотатки, де односкладні речення виконують функцію лаконічного та експресивного висловлення думки.

З огляду на це, важливими видаються завдання на створення діалогів суспільно значущого змісту й коротких електронних повідомлень, у яких односкладні структури природно реалізують емоційність, динаміку та смислову компактність. Це дає змогу учням оволодівати стилістично вмотивованим синтаксисом і сприяє виробленню навички чіткого, несуперечливого та культурного мовлення як альтернативи сленгу та кримінального жаргону, що нерідко поширюється в підлітковому середовищі. Реалізація комунікативно-функційного підходу створює умови для посиленого формування ключових мовних, мовленнєвих і комунікативних компетентностей, а також відкриває можливості для більш поглибленого обговорення дискусійних синтаксичних питань на уроках української мови.

3.2. Методичні рекомендації щодо подолання проблемних аспектів у вивченні односкладних речень

Проблематика вивчення односкладних речень у старшій школі залишається надзвичайно актуальною, оскільки, на переконання методистів-практиків, саме ці речення засвоюються учнями найбільш

складно. В українській лінгводидактиці існує низка досліджень, де уточнюються та деталізуються різні аспекти типології односкладних речень (Г. Арполенко, О. Болух, В. Мороз, Л. Рабанок, Г. Чирва та ін.), розглядаються особливості їхнього функціонування у мовленні (С. Єрмоленко, Л. Павляна, О. Коростишевська, З. Іваненко та ін.), а також пропонуються ефективні методичні підходи до їх опанування (В. Горяний, Р. Христіанінова, В. Сидоренко, М. Заборна, Н. Мордюк та ін.). Незважаючи на значний науковий доробок, проблема залишається складною через багатогранність і структурну специфіку односкладного речення.

Першою методичною складністю є розуміння природи головного члена такої синтаксичної структури. Якщо у двоскладному реченні граматичну основу утворюють підмет і присудок, що перебувають у відносинах опозиції (підмет протиставляється присудкові, а присудок – підметові), то в односкладному реченні таке протиставлення відсутнє, і граматичну основу формує єдиний головний член, який не можна віднести ні до підмета, ні до присудка [85, с. 68].

Варто підкреслити, що односкладність не тотожна неповноті речення. Односкладні речення можуть бути як повними, так і неповними, поширеними та непоширеними. Вони набувають статусу неповних у разі пропуску головного або необхідного другорядного члена: Наприклад, у прислів'ї «Не довіряй козу вовкові, а капусту козі» – у другій частині пропущено головний член «не довіряй»; у вислові О. Копиленка «Прапори будуть? – Візьмемо, синку, візьмемо» пропущено додаток «прапори».

Зазначимо, що і класифікація односкладних речень залишається предметом давніх наукових дискусій. Окремі дослідники не визнають односкладних означено-особових речень, вважаючи їх двоскладними з наявним підметом, що створює плеоназм. Іноді окремо не виділяють узагальнено-особових речень. Не встановлено чітких меж між

односкладними буттєвими конструкціями з детермінантами або вказівними займенниками і неповними двоскладними реченнями. Генітивні конструкції можуть розглядатися як дієслівні безособові або як іменні через введення екзистенційних зв'язок. Аналогічно деякі дослідники не визнають односкладними безособові речення типу «предикатив + інфінітив», вважаючи їх двоскладними. Номінативні речення часто трактують як неповні двоскладні, оскільки головний член відображає не суб'єкт судження, а предмет як назву події, іноді виконуючи функції вокативного або модально-емоційного звертання [65, с. 423].

У сучасному східнослов'янському мовознавстві сформована класифікація односкладних речень, яка включає: означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові, інфінітивні та генітивні конструкції [77, с. 395]. Найбільшу методичну складність становить розмежування перших трьох типів через збіг форм головного члена. Наприклад, дієслова першої особи однини та множини дійсного способу в означено-особових та узагальнено-особових реченнях можуть збігатися: «Розплющую очі і раптом бачу у вікнах глибоке небо і віти берез» (М. Коцюбинський) – означено-особове; «Зріжу голову, вийму серце, дам пити» – узагальнено-особове.

Аналогічно можуть збігатися форми другої особи однини та множини дійсного та наказового способів: «Може, на зорі літатимеш, синку?» (М. Пригара) – означено-особове; «Удосвіта встанеш – більше діла зробиш» (Прислів'я) – узагальнено-особове.

Форми третьої особи множини теперішнього часу, а також множини минулого часу головних членів-дієслів у неозначено-особових і узагальнено-особових односкладних реченнях також можуть збігатися. Наприклад: «Пораненого кладуть на покосі під яблунею в холодку» (О. Гончар) – неозначено-особове речення та «Подарунок назад не беруть» (Н. тв.) – узагальнено-особове; «Латину тільки що сказали, що од Енея єсть

посли» (І. Котляревський) – неозначено-особове, і «Купили кругленьке, думали – новеньке, а воно усе в дірках, труситься в руках» (Загадка) – узагальнено-особове.

Збіг граматичних форм головних членів означено-, неозначено- та узагальнено-особових речень зумовлює необхідність врахування також семантичних характеристик, які визначають синтаксичне значення речення. У назвах типів односкладних речень відображено, як сприймається суб'єкт дії: в означено-особових реченнях особа є конкретною, визначеною, часто це мовець або адресат; у неозначено-особових реченнях діяч не називається або мислиться умовно, бо важливий сам факт протікання дії; в узагальнено-особових реченнях дія повторювана, типова для багатьох осіб і має узагальнене значення, без прямого зв'язку із співрозмовником.

У процесі синтаксичного аналізу означено-особові та неозначено-особові односкладні речення можна легко сплутати з неповними двоскладними конструкціями, де пропущено підмет. Основним критерієм розмежування є можливість відновлення підмета з контексту: «Де ж ви, ясні квітоньки? Позгасали, поспадали [квітоньки], як на небі зіроньки» (С. Руданський).

Форми третьої особи однини теперішнього чи майбутнього часу та форми однини минулого часу з умовним значенням не можуть виступати головними членами особових односкладних речень, оскільки вони не передають чітко означеної особи, що суттєво для мовця. Такі речення слід класифікувати як неповні двоскладні, наприклад: «Народилася Ліна Костенко на Київщині. Вірші почне писати в ранньому віці» (В. Неділько); «Довго дивився старий олень на мертве село у долині і не міг упізнати його. Пішов у ліси та верховини» (М. Яцків); «Людина завжди потребує когось, кому б могла вилити своє горе і відвести душу» (В. Козаченко).

Найбільша різноманітність морфологічного вираження головного члена спостерігається у безособових реченнях, що зумовлює труднощі їхньої ідентифікації. Безособові речення передають дії або стани, що не залежать від активного діяча чи носія стану. Основним морфологічним виразником головного члена в таких реченнях є безособове дієслово у формі третьої особи однини теперішнього або майбутнього часу, а також у формі середнього роду минулого часу (з часткою *-ся* або без неї): «А в степу весніє, весніє» (О. Гончар); «Світало по-березневому рано» (З. Тулуб); «В голові у Соломії розвиднілось» (М. Коцюбинський).

Головний член безособових речень може бути складеним, якщо використано лексему з недостатньою інформацією – модальне або фазове дієслово: «На сході починало дніти» (О. Гуреїв); «Недовго їм довелось шукати води» (М. Коцюбинський).

Безособових значень можуть набувати й особові дієслова (зворотні чи незворотні), наприклад: «Попід льодом геть загуркотіло» (Т. Шевченко); «Не розумію, чому подумалося про це саме зараз?» (В. Собко). Дія може здійснюватися предметом або явищем природи, тому часто з'являється непрямий додаток в орудному відмінку, що робить речення синонімічним із двоскладними конструкціями: «Дужче обвіває густим теплим духом чебрику...» (В. Винниченко) – односкладне та «Прохолода повіяла з лісу» (М. Стельмах) – двоскладне [85, с. 122].

Морфологічно головний член у безособових реченнях може виражатися предикативними формами на *-но*, *-то*: «Стан справ відбито в одноголосно прийнятій резолюції» (З газети). Синтаксичними синонімами таких речень є неозначено-особові, а також двоскладні речення, де іменна частина присудка виражена пасивним дієприкметником: «На сивих лугах скошено отаву» (М. Рильський) – безособове; «На сивих лугах скошили отаву» – неозначено-особове; «На сивих лугах скошена отава» – двоскладне.

Слід розрізняти форми на *-но*, *-то* та пасивні дієприкметники середнього роду: «Там усе правильно записано» (В. Собко) – односкладне; «Там усе правильно записане» – двоскладне.

Головний член безособових речень може бути виражений предикативним прислівником з якісно-оцінним значенням: «Зоряно, тихо в просторі» (О. Гончар). Часто він поєднується з дієсловом-зв'язкою («було», «стало», «робиться»), інфінітивом як залежним компонентом або з двома дієсловами одночасно: «Було голо й пусто в степу» (А. Головка); «У лісі стало ще тихіше» (М. Стельмах); «Важко перебільшити ті серйозні наслідки, що їх мала для українців утрата власної еліти» (О. Субтельний); «Як весело було широкими грудьми повітря кряти» (М. Рильський).

Головними членами можуть виступати також якісно-оцінні предикативи іменникового походження або їх поєднання з дієсловами: «Шкода мені матері старої» (Панас Мирний); «Та нині гріх замкнути в клітку вільну мисль» (І. Франко); «Йому було сором дивитися людям в очі» (Г. Хоткевич). Під час синтаксичного розбору потрібно відрізняти предикативні слова від прислівників-обставин та іменників: «Чутно плескіт у струмочку» (Леся Українка) – «Зима ледве чутно підійшла» (І. Муратов); «Жаль стало батька» (М. Коцюбинський) – «Взяв її жаль» (І. Нечуй-Левицький).

Модально-предикативні прислівники належать до інформаційно недостатніх лексем, тому в складі головного члена вони поєднуються з інфінітивними формами повнозначних дієслів, фазових або модальних дієслів, а також з дієсловами-зв'язками для позначення часу: «Степом можна йти безвісти» (Ю. Яновський); «Треба було щось думати» (А. Головка); «Треба тільки уміти слухати» (М. Коцюбинський); «Треба бути щирим і вимогливим до себе» (О. Довженко). При зворотному порядку компонентів або інтонаційному їх відокремленні речення вважається двоскладним: «Приємно відчувати прохолоду ночі» (П. Колесник) –

«Відчувати прохолоду ночі після спекотного дня кожному приємно» [36, с. 18–19].

Оскільки модальне значення предикативних прислівників виступає допоміжним і доповнює інформацію, що передається повнозначними лексемами, як-от у конструкціях на кшталт :«Нам треба голосу Тараса» (П. Тичина) або «Не треба мені ваше золото» (М. Стельмах) належать до безособових речень, у яких інфінітив у складі головного члена залишається незаміщеним, пор.: Нам треба [чути] голос Тараса; Не треба мені [мати] ваше золото [36, с. 65].

Пртвертають увагу речення, де головний член представлений безособовими заперечними формами:

- заперечним словом *нема* / *немає* та співвідносними часовими формами дієслова *бути*, *стати* (не було, не буде, не стало): «Отчизни іншої нема в нас і не буде» (М. Рильський); «У гаю, гаю вітру немає» (Т. Шевченко). Такі конструкції можуть мати еліптичну форму: «Від козла ні шерсті, ні молока [немає]» (Прислів'я);
- заперечними займенниками та прислівниками з наголосом на заперечній частці: *нікому*, *ніким*, *ні з ким*, *нічим*, *ні до чого*, *ніде*, *ніколи*, *ніяк*, які несуть модальне значення і часто вживаються з інфінітивом: «Ледачому все ніколи» (Прислів'я); «Нічим вас потішити» (З газети); «О віршах уже нічого й думать» (Т. Шевченко); «А на пероні яблуку ніде впасти від людей, усі прийшли проваджати перших добровольців» (В. Собко).

Характерними ознаками таких заперечних займенників і прислівників є, по-перше, змістова еквівалентність із модальними дієсловами та предикативними прислівниками: «О віршах уже нічого й думать» – «О віршах уже не можу / не можна й думать» і, по-друге, здатність розкладатися на заперечне слово «нема» та відповідний

займенник чи прислівник: *нікому – нема кому, ніде – нема де* тощо [36, с. 66].

Іноді головний член безособових односкладних речень виражається стверджувальними прислівниками чи формами займенників із модальним значенням, наприклад: *де, коли, як, хто, що* з обов'язковою логічно виділеною зв'язкою та інфінітивними формами дієслів: «...Є де жити» (Є. Гуцало); «Буде з ким, старенькій, мені вечорком на лаві гомоніть» (І. Жиленко). Їхні особливості: 1) змістова еквівалентність із модальними дієсловами та предикативними прислівниками, пор.: «Малій краплині є куди губитись» (Г. Чубач) – «Мала краплина може губитись», 2) здатність передавати заперечне модальне значення в риторично-питальних безособових реченнях, пор.: «Що їй тепер у світі робити?» (Т. Шевченко) – «Нічого їй тепер у світі робити» [36, с. 67].

Інфінітивні односкладні речення описують дію незалежно від часу та особи, у них присутній синтаксично самостійний інфінітив. Розрізняють такі види [29, с. 170; 34, с. 206–207]:

- а) власне інфінітивні (з часткою *би / б* або без неї) – виражають бажання, наказ, спонукання, запитання, категоричність, необхідність, неможливість або мету дії: «Прихилитися *б* у затінку до зеленої землі» (М. Стельмах); «Нагородити кращих робітників грамотами» (З наказу); «Старому – тліть, новому – процвісти» (М. Рильський); «Чим утішить її, пожаліти, де цілющих відшукувать слів?» (Т. Масенко); «Душі моєї не купить вам ані лавровими вінками, ні золотом, ні хлібом, ні орлом» (П. Тичина); «Пішла вночі до сторожки, щоб поворожити» (Т. Шевченко);
- б) інфінітивно-іменні – з об'єктивною неминучістю:
- з дієсловами *бути, (не) бувати*: «І добру, і щастю в цьому домі бути!» (М. Нагнибіда); «Цьому, хлопче, не бувати» (Ю. Мушкетик);
 - із зв'язкою *бути* та іменною частиною: «Двічі молодим не бути» (Прислів'я); «Павлові Гайді бути за провідника» (В. Сосюра);

в) інфінітивно-безособові – з формами на зразок (не) чути, (не) знати, (не) пізнавати: «Йоньки не чути» (Г. Тютюнник); «Знати пана по халявах» (Прислів'я); «Кругом садочки, біленькі хати, і соловейка в гаї чувати» (Леся Українка);

• з допоміжним дієсловом *було*: «Було тут над чим плакати, сину!» (Розм.).

г) інфінітивно-називні (інфінітивні теми) – без модальних характеристик, лише називають тему роздуму: «Жартувати та жартувати! Завжди отак, а що ж далі?» (В. Самійленко).

Номінативні речення належать до іменного класу односкладних і мають головний член у називному відмінку. Розрізняють такі типи:

а) буттєві (екзистенціальні) – нейтральна констатація існування: «Зима. Холоднеча. Засніжений ліс» (М. Стельмах); «Три дні і сто вражень; Вона! Боже, справді вона» (В. Самійленко);

б) вказівні з частками *ось, он, от, то*: «І от Чернігів. Ранком він ще спав» (П. Тичина); «Ось воно, його довгождане щастя» (М. Стельмах);

в) оцінні з частками *який, такий, ну й, що за*: «Весна, весна! Яка блакить!» (П. Тичина); «Що за вітер з-за гори!» (А. Малишко);

г) власне називні – власні назви організацій, творів, журналів: «Всесвіт» [журнал]; «Собор» [роман]; «Динамо» [команда]; Міністерство освіти і науки України [вивіска];

г) «називний уявлення» – констатація предмета у свідомості мовця: «Щастя! Воно прийшло, як завжди, неждано-негадано» (О. Гончар).

Номінативні речення можуть бути непоширеними та поширеними; поширені включають лише означення чи приіменний додаток: «Світлая, дивная ніч» (Г. Чупринка); «Косовиця сіна» (З газети). Якщо в реченні є обставина або віддієслівний додаток, воно стає двоскладним еліптичним: «Крейсер у затоці!» (О. Гончар); «На вулиці три жінки» (О. Довженко); «На лузі косовиця сіна». Слід також відрізнити односкладні номінативні

від двоскладних неповних контекстуальних: – «Хто твій батько?» – «Учитель».

Генітивні речення повідомляють про наявність предметів у великій кількості або інтенсивність дії чи стану; головний член – синтаксично незалежний (переважно повторюваний) іменник у родовому відмінку: «Там-то зілля, овочу! Там-то цвіту!» (Марко Вовчок). У шкільній граматиці інфінітивні речення трактують як різновид безособових, а генітивні не розглядають зовсім.

Для систематизації знань про односкладні речення доцільно застосовувати алгоритмізовану схему розмежування двоскладних і односкладних речень із виділенням ключових позицій. Визначення типу односкладного речення має базуватися на комплексному семантико-структурному аналізі головного члена. Для типології односкладного речення достатньо матеріалу самого речення, тоді як розпізнавання неповних двоскладних конструкцій потребує врахування контексту.

Аналіз односкладних речень засвідчив їхню складність і багатогранність у структурно-семантичному аспекті. Особливості вираження головного члена, збіги форм у різних типах односкладних конструкцій, а також наявність модальних, безособових, інфінітивних та номінативних структур визначають необхідність комплексного підходу до їх вивчення. Успішна диференціація односкладних і неповних двоскладних речень можлива лише за умови врахування контексту та семантичних ознак. Систематизація матеріалу, алгоритмізовані схеми розмежування типів односкладних речень і виділення ключових ознак головного члена сприяють підвищенню ефективності навчання та формуванню чіткої граматичної компетенції учнів. Отже, методика вивчення односкладних речень має базуватися на комплексному структурно-семантичному і стилістичному аналізі, що забезпечує адекватне засвоєння їхніх граматичних і функціональних характеристик.

Висновки до розділу 3

Доведено, що в контексті нового змісту мовної освіти особливої ваги набуває опрацювання односкладних речень у закладах загальної середньої освіти. Ефективне засвоєння таких конструкцій потребує науково вмотивованої системи дидактичних засад, що дає змогу врахувати психолінгвістичні особливості старшокласників, забезпечити функціональність, системність і комунікативність навчання. Запропоновані підходи до вивчення односкладних речень у старших класах повинні забезпечити глибоке й усвідомлене засвоєння функцій односкладних речень, сформувати в учнів розуміння морфологічних способів вираження предикативного центру, підтримати розвиток аналітичного та комунікативного мислення.

Під час вивчення односкладних речень у 8 класі учні мають навчитися розпізнавати їх серед інших різновидів простих речень та класифікувати за способом вираження головного члена, зокрема й у межах складних конструкцій. У старшій школі (11 клас) суттєво розширюється функціонально-комунікативний аспект роботи з односкладними реченнями, реалізація якого створює умови для посиленого формування ключових мовних, мовленнєвих і комунікативних компетентностей, а також відкриває можливості для більш поглибленого обговорення дискусійних синтаксичних питань на уроках української мови.

У третьому розділі обґрунтовано думку про те, що вивчення односкладних речень у старшій школі залишається складним завданням для учнів, Це значною мірою зумовлено різними підходами до їхнього розуміння. Відтак було запропоновано низку методичних рекомендацій щодо подолання проблемних аспектів у вивченні односкладних синтаксичних одиниць, серед яких: як розмежовувати безособові речення

та інфінітивні, номінативні і вокативні та генітивні або як відрізнати означено-особові речення від двоскладних та ін.

Учні повинні оволодіти навичками створення власних висловлень, у яких односкладні структури поєднувалися з афористичними й крилатими висловами, що активізує індивідуально-експресивний потенціал школярів і формує відчуття стилю: побудови діалогів за визначеними ситуаціями, що моделюють реальні соціальні взаємодії: обговорення організації шкільного заходу, розв'язання конфліктів, аргументоване ухвалення рішень; моделювання мовленнєвих ситуацій для розвитку соціальної, комунікативної й цифрової компетентностей,

Загалом було умотивовано думку про важливість усвідомленого вивчення односкладних речень у закладах загальної середньої освіти.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі було розглянуто структурно-семантичні та стилістичні особливості односкладних речень у поетичній спадщині Івана Драча та запропоновано оптимальну методику для їхнього вивчення в закладах загальної середньої освіти. Проведені спостереження дозволили зробити такі висновки:

1. Односкладні речення – це цілком самостійні синтаксичні конструкції в сучасній українській літературній мові, яким властиві всі ознаки речення. Це повні речення, які не потребують поповнення другим головним членом.
2. Найпереконливішим виглядає виділення шести типів таких структурних одиниць: означено-особових, неозначено-особових, узагальнено-особових, безособових, інфінітивних та номінативних. В означено-особових реченнях повідомляється про дію конкретної особи; в неозначено-особових увага зосереджується на самій дії та її результаті; головний член в узагальнено-особових реченнях означає дію, що може стосуватися будь-якої особи в будь-який момент часу; безособовими називаються речення, головний член яких позначає процес або стан, що мисляться незалежно від виконавця чи носія ознаки; інфінітивні речення виражають різноманітні модальні значення такі, як: необхідність, неминучість, спонукання тощо; номінативні речення, називаючи предмет, повідомляють також про його буття, існування в реальній дійсності.
3. Відомо, що односкладні речення є досить помітними елементами синтаксичної будови мови, поширеними передусім у художньому стилі, в якому вони є особливо емоційно забарвленими. Підтвердженням цього стала творчість Івана Драча – письменника-шістдесятника, який завдяки вмілому використанню лексико-граматичного багатства, різних мовностилістичних засобів досягнув вершин поетичної майстерності.

4. Встановлено, що переважають у творах письменника означено-особові (35 %) та безособові (23%) речення. Це зумовлено передусім їх стилістичною роллю. З одного боку, наявність суб'єкта дії відчувається в особливій синтетичній формі дієслова – головного члена, з іншого боку, більш важливим є наголосити не на діяльності суб'єкта, а на його стані, почуттях, волевиявленні тощо. Причому, в означено-особових реченнях головний член частіше виражається дієсловами у формі першої особи однини і множини дійсного способу, у безособових – безособовими дієсловами та особовими, вжитими в безособовому значенні. Означено-особові реченнєві структури у творчості поета виконують найрізноманітніші функції: допомагають розкрити внутрішній світ ліричного героя (головний член, виражений дієсловом 1-ї особи однини дійсного способу), висловити громадянську позицію автора (головний член – дієслово в 2-й особі наказового способу). У безособових реченнях, головний член представлений насамперед різними семантичними групами дієслів, зокрема на позначення станів, процесів, стихійних явищ у навколишньому середовищі; настроїв, переживань, відчуттів людини, незалежних від її волі тощо. Більшою мірою оказіональними є прислівники в ролі головного члена. Менш уживаним в поезії І. Драча є безособові речення, головний член яких виражений дієслівними формами на *-но*, *-то*, предикативними іменниками на зразок *жаль*, *гріх* і под. та предикативним словом *нема*.

5. Дещо менше виявлено неозначено-особових та номінативних речень (у межах 16 % на кожен тип). Перші акцентують увагу саме на дії, а не на її виконавцеві, а за допомогою других автор передає різні описи, потрібна ж міра динамічності при цьому компенсується суміжними реченнями. Серед неозначено-особових односкладних речень домінують структури, в яких головний член виражений дієсловом у формі множини минулого часу дійсного способу, з-поміж номінативних – поширені буттєві та вказівні

речення з головним членом – іменником в називному відмінку та препозитивним означенням, вираженим прикметником. Функція незначної кількості оцінно-окличних номінативних речень полягає у вираженні авторського ставлення до описуваних предметів чи явищ.

6. Незначну кількість у поетичних текстах І. Драча становлять одноядерні інфінітивні речення (7% від усіх односкладних речень), що виражають широке коло модальних значень. Переважна більшість серед них – це ті, головний член яких виражений вільним інфінітивом без частки *би* (*б*). Найменше серед усіх структурно-семантичних типів односкладних речень виявлено узагальнено-особових (3%), оскільки сферою їхнього вживання є переважно прислів'я і приказки.

7. Загалом, про які б типи односкладних речень не йшлося, всі вони забезпечують своєрідне забарвлення мови, творять певний стилістичний колорит. Заміна їх іншими конструкціями, зокрема двоскладними, змінює, руйнує характер висловлювання. Дослідження структурно-стилістичних особливостей односкладних речень, реалізованих у поетичній картині світу І. Драча, дозволило нам краще зрозуміти й осмислити і грані таланту автора, і зображені в його творах події та персонажі, а сам він постає неперевершеним знавцем української мови, зокрема її синтаксичного багатства.

8. Разом із тим у ході написання роботи знайшла підтвердження думка про важливе місце односкладних речень у шкільному курсі синтаксису української мови та ті труднощі, з якими стикаються під час їхнього вивчення у закладах загальної середньої освіти. Доведено, що ефективне засвоєння таких конструкцій потребує науково вмотивованої системи дидактичних засад, що дає змогу врахувати психолінгвістичні особливості старшокласників, забезпечити функціональність, системність і комунікативність навчання. Запропоновані підходи до вивчення односкладних речень у старших класах повинні сформувати вміння

розпізнавати їх серед інших різновидів простих речень та класифікувати за способом вираження головного члена, забезпечити глибоке й усвідомлене засвоєння функцій односкладних речень, підтримати розвиток аналітичного та комунікативного мислення.

9. Закцентовано увагу на тому, що в старшій школі суттєво розширюється функціонально-комунікативний аспект роботи з односкладними реченнями, реалізація якого створює умови для посиленого формування ключових мовних, мовленнєвих і комунікативних компетентностей, а також відкриває можливості для більш поглибленого обговорення дискусійних синтаксичних питань на уроках української мови. Запропоновано низку методичних рекомендацій щодо подолання проблемних аспектів у вивченні односкладних синтаксичних одиниць, серед них: як розмежовувати безособові речення та інфінітивні, номінативні і вокативні та генітивні або як відрізнити означено-особові речення від двоскладних та ін. Загалом було умотивовано думку про важливість усвідомленого вивчення односкладних речень у ЗЗСО.

Завдання магістерського дослідження виконані і поставлена мета реалізована. Перспективним вважаємо подальше дослідження лінгвостилістичних особливостей односкладних речень як у творчості І. Драча, так й інших відомих українських письменників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ І ДЖЕРЕЛ

1. Арват Н.М. Про компонентний аналіз семантичної структури простого речення. *Мовознавство*. 1976. № 4. С. 38–45.
2. Бабій І.М., Свистун Н.І. Синтаксис сучасної української мови. Самостійна та індивідуальна робота. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2014. 192 с.
3. Баранник Н.О. Вивчення односкладних речень на матеріалі творчості Ліни Костенко. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2016. № 4. С. 51–57.
4. Близнюк Л.М. Односкладні речення із семантичним суб'єктом (на матеріалі поетичних текстів 50-60-х рр. ХХ століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2007. 17 с.
5. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник. Київ: Академія, 2004. 342 с.
6. Безпояско О.К. та ін. Граматика української мови. Київ: Либідь, 1993. 335 с.
7. Бевзенко С.П. та ін. Сучасна українська мова. Синтаксис: навч. посіб. Київ: Вища школа, 2005. 270 с.
8. Болюх О.В. Власне семантична і формально-граматична інтерпретація безособових речень. *Мовознавство*. 1992. №3. С. 44–49.
9. Брицин В.М. Односкладні речення в українській мові: до питання методології їх спостереження. *Мовознавство*. 2001. №3. С. 81–87.
10. Бузько С. Функціонування односкладних номінативних речень у поетичному доробку Ліни Костенко. *Філологічні студії*. 2013. Вип. 9. С.488-491. URL:
<http://journal.kdpu.edu.ua/filstd/article/download/571/568/>
11. Булаховський Л.А. Вибрані праці: в 5 т. Київ: Наукова думка, 1975–1983.

12. Ващенко В., Поповський А. Самобутні тенденції у розвитку мови: навч. посібник. Дніпропетровськ: Видавництво ДДУ, 1995. 44 с.
13. Вихованець І.Р. Граматика української мови: Синтаксис. Київ: Либідь, 1993. 348 с.
14. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ: Наукова думка, 1992. 224 с.
15. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Семантико-синтаксична структура речення. Київ: Наукова думка, 1983. 211 с.
16. Вітрук Н.Л. Односкладні іменні речення в сучасній українській літературній мові: структура і функціонування : автореф. дис. канд. філол. наук : 10.02.01. Чернівці, 2012. 20 с.
17. Вітрук Н. Специфіка граматичного значення односкладних речень репрезентації. *Науковий журнал*. 2014. №1. С. 29–39.
18. Волох О.Т., Чемерисов М.Т., Чернов Є.І. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис. Київ: Вища школа, 1989. 335 с.
19. Голоюх Л. Односкладні речення в синтаксичній організації мови роману П. Загребельного «Роксолана». *Філологічні науки. Серія: Мовознавство*. 2010. № 2. С. 27-29.
20. Городенська К.Г. Деривація синтаксичних одиниць. Київ: Наукова думка, 1991. 189 с.
21. Городенська К. Особливості актуального членуванн елементарних двоскладних та односкладних речень. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Чернівці: Рута, 2002. Вип. 146–147 : Слов'янська філологія. С. 15–20.
22. Горпинич В.О. Генітивні речення в українській мові. *Українська мова*. 2009. №3. С. 3–9.
23. Горяний В.Д. Вивчення односкладних речень у 7 кл. *Українська мова і література в школі*. 1976. №11. С. 60–65.

24. Горяний В.Д. Синтаксис односкладних речень: посібник для вчителів. Київ: Рад. школа, 1984. 128 с.
25. Горяний В.Д., Чернієнко Н.В. Вивчення синтаксису простого речення в школі. Харків: Основа, 2004. 112 с.
26. Грищенко А.П. Односкладне речення. Українська мова: енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. С. 395–397.
27. Гуйванюк Н.В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць. Чернівці: Рута, 1999. 336 с.
28. Гуйванюк Н.В., Агафонова А.М., Шабат-Савка С.Т. Синтаксис неповного речення. Еквіваленти речень: навчально-методичний посібник. Чернівці : Рута, 2007. 100 с.
29. Гуйванюк Н.В., Кардашук О.В., Кульбабська О.В. Українська мова. Схеми, таблиці, тести. Львів : Світ, 2005. 304 с.
30. Драч Іван. Сонце і слово: поезії. Київ: Дніпро, 1978. 367 с.
31. Дудик П.С. Односкладні речення. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / за заг. ред. академіка І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1972. С. 232–262.
32. Єрмоленко С.Я. Бездієслівні речення в системі простих речень / Синтаксис словосполучень і простого речення. Київ. Наукова думка, 1975. С. 131–170.
33. Жулинський М. Іван Драч / Українська літературна енциклопедія. Т. 2. Київ: Українська радянська енциклопедія, 1990. С.108–109.
34. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис. Донецьк: ДонНУ, 2001. 663 с.
35. Замкова Т. Односкладні речення як засіб репрезентації внутрішнього мовлення у структурі поетичного тексту. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Лінгвістика*. Херсон, 2008. Вип. 7. С. 86-89.

36. Заборна М. Просте речення. Складні випадки аналізу: навч. посібник. Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. 126 с.
37. Зоріна Ю. «Називний уявлення» і «називний теми» як лінгвістичні терміни. Лінгвістичні студії. Донецьк, 2013. Вип. 27. С. 84–88.
38. Іваненко З.І. Односкладні речення як синонімічні паралелі двоскладних. *Українська мова і література в школі*. 1985. № 8. С. 38–43.
39. Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові : монографія. Київ : Вища шк., 1986. 168 с.
40. Ільницький М. Поетичний світ Івана Драча. Київ: Письменник, 1986.
41. Кадомцева Л.О. Українська мова: Синтаксис простого речення. Київ: Вища школа, 1985. 125 с.
42. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови: Київ: Либідь, 1995. 312 с.
43. Коваль Л.М. Семантико-синтаксична основа головного компонента односкладних речень в українській мові: монографія. Вінниця: ФОП Корзун, 2015. 320 с.
44. Кондратьєва Г.Н. Вивчення узагальнено-особових речень. *Дивослово*. 1995. № 3. С. 46–51.
45. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: підруч. для студ. філол. спец. ВНЗ. 2. вид., випр. і доп. Київ: Академія, 2006. 463 с.
46. Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови: Синтаксис. Київ: Рад. школа, 1965. Ч. 2. 284 с.
47. Маркітантова В.Ю. Дискусійні питання теорії інфінітивних речень у сучасному мовознавстві. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія : Філологічні науки*. Кам'янець-Подільський, 2009. Вип. 18. С. 14–16.
48. Мацько Л.І. та ін. Стилїстика української мови: підручник. / Л.І. Мацько, О.М. Сидоренко, О.М. Мацько; за ред. Л.І. Мацько. Київ: Вища школа, 2003. 462 с.

49. Межов О.Г. Специфіка семантико-синтаксичної організації безособових та інфінітивних односкладних конструкцій. *Філологічні студії*. 2013. Вип. 9. С. 284–291.
50. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах: підручник / М.І. Пентиліук, С.О. Караман, О.В. Караман та ін.; за ред. М.І. Пентиліук. Київ: Ленвіт, 2005. 400 с.
51. Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/osvitni-programi>
52. Мірченко М.В. Структура синтаксичних категорій. 2-е вид. Луцьк: РВВ «Вежа», 2004. 45 с.
53. Мойсієнко А.К. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис простого ускладненого речення. Київ: ПП Я.Січовик, 2006.
54. Навчальна програма з української мови (профільний рівень) для 10 класу закладів загальної середньої освіти. *Освіта.UA*. URL: <https://share.google/XmZAuv5mUJeByJj8f>.
55. Навчальна програма з української мови (рівень стандарту) для 10-11 класів загальноосвітніх шкіл. *Освіта.UA*. URL: <https://share.google/TUNpUBXxinH1NBIVn>
56. Омельчук С., Кравець М. Уроки синтаксису і стилістики (11 клас). *Дивослово*. 2004. № 9. С. 37–44.
57. Плиско К.М. Організація навчання синтаксису в середній школі. Київ: Рад. шк., 1990. 135 с.
58. Плющ М.Я. Категорії суб'єкта і об'єкта у структурі простого речення. Київ: Вища шк., 1986. 125 с.
59. Пономарів О.Д. Стилiстика сучасної української мови. Київ: Либiдь, 1993. 248 с.
60. Практичні завдання з синтаксису сучасної української мови: Односкладні речення / укл.: Н.В. Гуйванюк, А.М. Агафонова, С.Т. Шабат. Чернівці: Рута, 2001. 51 с.

61. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Українська мова 5-12 класи / ред. Л.В. Скуратівський. Київ: Перун, 2005. 176 с.
62. Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-п#Text>
63. Рабанюк Л.С. Генітивні речення в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філолог. наук : спец. 10.02.01. Івано-Франківськ, 1998. 23 с.
64. Русанівський В.М., Пилинський М.М., Єрмоленко С.Я. Українська мова. Київ: Вища школа, 1978. 240 с.
65. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
66. Сидоренко В.С. Вивчення односкладних простих речень. *Українська мова і література в школі*. 1998. №6. С. 50–55.
67. Слинько І.І. Парадигматика простого речення української мови (односкладне речення). *Мовознавство*. 1980. № 3. С. 22–29.
68. Слинько І.І. Чи є односкладні речення? *Мовознавство*. 1985. № 4. С. 48–53.
69. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. Київ: Вища школа, 1994. 670 с.
70. Словник-довідник з української лінгводидактики: навч. посібник / за ред. М. Пентиліук. Київ: Ленвіт, 2003. 149 с.
71. Сучасна українська літературна мова / за ред. М.Я. Плющ. Київ: Вища школа, 1994. 414 с.
72. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / за заг. ред. І.К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1972. 511 с.
73. Сучасна українська літературна мова: Стилїстика / за заг. ред. І.К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1972. 587 с.
74. Сучасна українська літературна мова : Морфологія. Синтаксис / А.К. Мойсієнко та ін. Київ: Знання, 2010. 374 с.

75. Сучасна українська мова / за ред. О.Д. Пономарева. Київ: Либідь, 1997. 400 с.
76. Сушинська І.М. Структурно-функціональні різновиди номінативних речень у сучасній українській літературній мові: автореф. дис. канд. філол. наук : 10.02.01. Дніпропетровськ, 2000. 20 с.
77. Українська мова: Енциклопедія. Вид. 2, випр., доп. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2004. 824 с.
77. Христіанінова Р.О. Просте речення в шкільному курсі української мови. – Київ: Вища школа, 1991. 157 с.
78. Чирва Г.М. Безособові речення. *Українська мова і література в школі*. 1974. №9. С. 22-34.
79. Шабат-Савка С.Т. Категорія комунікативної інтенції в українській мові: монографія. Чернівці: Букрек, 2014. 412 с.
80. Шабат-Савка С.Т. Суб'єктоцентризм семантичної структури односкладного речення: шкільний дискурс. *Сучасна філологія: тенденції та пріоритети розвитку*: Міжнародна науково-практична конференція, м. Одеса, 21–22 травня 2021 року. Одеса: Південноукраїнська організація «Центр філологічних досліджень», 2021. С. 38–41.
81. Шабат-Савка С.Т., Антофічук А.М., Теслицька Г.І. Односкладні речення в сучасній українській мові : навч.-метод. посібник. Чернівці : Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2021. 124 с.
82. Шевельов Ю. До питання прогenezу та природу називних речень. Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2012. 135 с.
83. Шевченко Л.Ю., Різун В.В., Лисенко Ю.В. Сучасна українська мова: довідник. Київ: Либідь, 1996. 315 с.
84. Шульжук К.Ф. Синтаксис сучасної української мови. Київ: Академія, 2004. 408 с.
85. Яцимірська М. Г. Сучасна українська мова. Пунктуація : навч. посіб. Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2002. 286 с.

АНОТАЦІЯ

Пазина А.Ю. Структурно-функціональний потенціал одноядерних речень у художній мові та методика їх вивчення в 10–11 класах закладів загальної середньої освіти : кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «магістр» зі спеціальності 014 Середня освіта. Тернопіль: ТНПУ, 2025. 79 с.

Робота присвячена аналізу структурно-семантичних та стилістичних особливостей одноядерних речень в українській мові, реалізованих у поетичній творчості І. Драча. Було проаналізовано парадигми шести типів таких речень: означено-особових, неозначено-особових, узагальнено-особових, безособових, інфінітивних і номінативних. Встановлено, що односкладні, або одноядерні, речення є важливою граматичною категорією і займають вагоме місце у системі семантико-стилістичних засобів синтаксису. Запропоновано також низку методичних рекомендацій щодо подолання проблемних аспектів у вивченні односкладних синтаксичних одиниць у старших класах закладів загальної середньої освіти.

Ключові слова: односкладні речення, одноядерні речення, означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові, інфінітивні, номінативні, І. Драч, методика вивчення синтаксису.

ABSTRACT

Pazyna A. The structural and functional potential of one-member sentences in artistic language and the methods of teaching them in grades 10–11 of secondary education institutions: a qualification thesis for obtaining the educational degree “Master” in specialty 014 Secondary Education. Ternopil: TNPU, 2025. 79 p.

The thesis is devoted to the analysis of the structural-semantic and stylistic features of one-member sentences in the Ukrainian language, as realized in the poetic works of I. Drach. The paradigms of six types of such sentences were analyzed: definite-personal, indefinite-personal, generalized-personal, impersonal, infinitival, and nominative. It has been established that one-member (one-core) sentences constitute an important grammatical category and occupy a significant place in the system of semantic and stylistic means of syntax. A number of methodological recommendations are also proposed for overcoming problematic aspects in teaching one-member syntactic units in upper grades of secondary education institutions.

Keywords: one-member sentences, one-core sentences, definite-personal, indefinite-personal, generalized-personal, impersonal, infinitival, nominative, I. Drach, methods of teaching syntax.